

КАРЛ КАУТСЬКИЙ.

ДИКТАТУРА
ПРОЛЕСТАРІЯТУ.

Переклад М. Галагана.

1921.

КІЇВ—ВІДЕНЬ—ЛЬВІВ.

ВИДАННЯ І НАКЛАД ЗАКОРДОННОЇ ГРУПИ У. С.-Д. Р. П.

КАРЛ КАУТСЬКИЙ.

Д И К Т А Т У Р А
П Р О Л Е Т А Р І Я Т У .

Переклад М. Галагана.

1921.
КИЇВ—ВІДЕНЬ—ЛЬВІВ.
ВИДАННЯ І НАКЛАД ЗАКОРДОННОЇ ГРУПИ У. С.-Д. Р. П.

ДРУКОВАНО 1000 ПРИМІРНИКІВ.

Друкарня видавництва „ЧОРНОМОР”.
Каліш.
Табор інтернованих.

З М И С Т:

	Ст.
Завдання	1
1. Проблема	1
2. Демократія і здобуття політичної влади	2
3. Демократія і зрілість пролетаріату	6
4. Впливи демократії	12
5. Диктатура	20
6. Установчі збори і совіти	29
7. Совітська республіка	34
8. Наглядне навчання	43
9. Спацьщина диктатури:	
а) Сільське господарство	50
б) Індустрія	60
10. Нова теорія	67

Завдання.

Війна з нечуваною силою кинула цілий світ на шлях соціалізму. Ті нації, що марширують на чолі капіталістичного розвитку, аби бути в стані задовільнити мілітарні вимоги, побачили себе змушеними піддати державному контролю засоби сполучення та важніші галузі продукції. Рівночасно всю масу робітництва, навіть індеферентну до того часу частину його, у великій мірі було втягнено в політику, та їй найенергійніше доводили про значіння сили і свободи держави. Бо антанта не могла виграти війни без одушевленої згоди робітничої кляси,—згоди, яку варто було, бачити лише тоді, коли повстала б війна за демократію проти мілітаризму та автократії.

Західні держави не позбавляться тепер уже тих духів, яких воюю покликали:—або державне управління продукцією в інтересах загалу, або енергійна акція робітничих мас за великі політичні і соціалістичні цілі. І те і друге разом мусить бути у Франції, а в англо-саксонських державах, при висоті їхнього індустріального капіталізму і силі їхнього пролетаріату, це мусить сильно прискорити розвиток в напрямі до соціалізму, без необхідності там насильної революції.

Але в той же час такої революції не можливо було уникнути у великих мілітаристичних монархіях Сходу, в Німеччині, Росії та Австрії. В світовій війні вони переможенні у цивілізованиому крузі вже немає більше мілітаристичних монархій, за винятком далекої і цілком ізольованої Японії. Не мирною дорогою, тільки силою можна було очистити шлях олі мілітаристичних монархій, що виразно показали як-раз події недавнього часу.

В Німеччині при її високорозвиненому капіталізмі політична революція стала вихідним пунктом соціальної; вона привела пролетаріят безпосереднє до панування, а не до поважної лише політичної сили, як це має місце в західних державах. Тільки господарського характеру нужда, яку витворила війна, може ще затруднювати сксре збудування соціал'зму, з другого ж боку, як-раз вона робить це будування ще більше негайно потрібним тут, ніж де інде.

Інакше стоїть справа в слов'янських країнах, які є переважно аграрними країнами з тонкою верхньою верствою індустріальною. Вони не розпоряджають ані економічними організаціями, ані інтелектуальними силами та масовими пролетарськи

ми організаціями, які потрібні, коли вони мусять розвинути соціалізм зі самих себе, власною своєю силою. В тих країнах, де переважає селянство, воно являється реакційним економічним фактором, який стоїть перешкодою на шляху до соціалізму, і не виходить за межі національно-демократичних цілей.

(В інших областях Сходу, де переважає велика земельна власність і де вона держить ще селянина в пів-феодальній залежності, селянин, навпаки, являється революційним елементом, як довго існує велика земельна власність,—елементом, готовим до співробітництва з міським пролетаріатом для повалення існуючого порядку власності, але елементом, що не має ніяким чином інтересу до соціалізму.

Таке положення є у Великоросії; завдяки йому партії соціалістичного пролетаріату, так званим большовикам, через піддержку селян, після того, як під впливом продовжування війни упав царизм, пощастило повалити кволе тимчасове правительство і захопити у свої руки політичну владу, яку вони удержануть і до цього часу завдяки апатії подавляючої більшості населення—селян.

Большовики були першою в світовій історії соціалістичною партією, якій удалось спанувати велику державу і яка розпочала здійснювати соціалізм. Це було великою справою, яка приваблювала багатьох пролетаріїв і підбадьорувала їхню діяльність. Однак характер відносин, які вони мали перед собою, був незвичайно несприятливий; всіх передумов для переведення їх цілей бракувало в економічно-відсталій країні.)

Через те вони не мали надії досягти цього шляхом демократії. До цього часу в рядах соціаль-демократії приймалось за само собою зрозумілу річ, що соціалізм при розвитку капіталістичного способу продукції мусить повстati із демократії. Большовики-ж в скрутному своєму становищі на місце цієї думки поставили зовсім іншу, цілком нову. Вони, в противність демократії, жадали диктатури не тільки для переходової виняткової ситуації, при котрій в революційні часи могла бути потрібна диктатура, але домагались її як нормальної заміни демократії в час переходу від капіталістичного до соціалістичного способу продукції, значить, на період часу, який може обирати десятки літ. Вони домагалися диктатури при всяких обставинах, не тільки для дотеперешніх мілітаристичних монархій, але також і для старих демократій світу. Вони жадали диктатури бойових організацій, котрі допомогли їм осiąгнути перемоги,—диктатури робітничих, салдацьких і селянських рад.

Іхнє домагання пояснюється своєрідними відносинами в краю, в котрому вони досягли влади, та ненормальною ситуацією, які вичесла їх на вершину. Це домагання було висловом безпрайдності в докремінній пролетарській партії, яка в крею з кво-

лим пролетаріатом поставила собі величезні завдання, розвязання яких можливе тільки для пролетаріату, що становить більшість населення, та має за собою хоч частину інтелігенції краю.

Це, однак, не всюди було визяно. В старих демократіях світу ні одна, розуміється, серіозна людина не думала засвоювати большевицькі гасла диктатури. Оскільки там виступали симпатії до большевиків, вони відносились до соціалістичної мети, до пролетарського характеру „комуністичної“ партії, а не до їхніх політичних методів.

Навпаки, в Німеччині, особливо в Прусії, ми жили під режимом військової автократії і поліцейської сваволі; це було так рідне російському режимові, що могло створити в деяких колах настрій, який виказував себе відзначливим до повставших з російської своєрідності думок про диктатуру.

Через це необхідним стало піддати знов під обмірковання питання про значіння демократії для пролетаріату і соціалізму, яке від десятиліття здавалось нам уже полагодженим. З цією метою вже за кілько тижнів перед революцією я випустив брошюру під назвою „Диктатура пролетаріату“.

Більшу частину праці присвячено було російським відносинам. Все, що я про те сказав, на жаль, підтвердилося фактами.

Сьогодня ми самі маємо революцію. Сьогодня не для Росії, а для Німеччини стоїмо ми перед питанням: чи диктатура—чи демократія?

В цій зміненій ситуації мені здається доцільним випустити окремо ту частину мого твору, яка займається загальним питанням: демократія чи диктатура. Тут вона предкладається. А хто хоче прочитати ті мої висліди, які присвячено російським справам і які ілюструють мої теоретичні висновки практикою, той нехай звернеться до згаданої праці.

Протилежність між демократією і диктатурою найшла в Росії найбільше виразний прояв у питанні про Установчі Збори,— і питанні про те, чи є правильним оддати всю політичну владу в руки вибраного на основі загального, рівного, прямого тайного вибірчого права народного представництва, як це вимагав Енгельс ще в 1891 році, чи ми мусимо на місце Національного Збряння поставити зібрання, яке обіbrane деякими привилейованими верствами, робітників, солдат і селян на основі непрямого, однієї, нерівного, станового обмеженого, виборчого права.

Правительство і велика більшість населення, оскільки може зяключити по окремих прикметах, виступає за Національним Зібранням. Але пе не позбавляє нас обовязку поквітаться з тими соціалістами, які добічають в демократії зголосу інтере-

сів соціалізму і які думають, що тільки шляхом диктатури можна визволити людство від кошмару капіталізму.

Ми хочемо тут в послідуочому розібрati, яке значіння для пролетаріату має демократiя.

I. Проблема.

Сучасна російська революція перший раз у світовій історії привела соціалістичну партію до опанування великою державою. Це явище далеко нещодавнє, ніж захоплення пролетаріатом влади над містом Парижем в березні 1871 р. Все ж таки в одній важливій точці Паризька Комуна стояла вище від соціалістичної республіки. Вона була ділом цілого пролетаріату. Всі соціалістичні напрямки брали у ній участь, ані один не виключав себе з неї і не був, нею виключений.

Навпаки, соціалістична партія, яка править тепер Росією, прийшла до влади в боротьбі проти інших соціалістичних партій. Вона користується владою при виключенні з управляючих установ інших соціалістичних партій.

Протилежність сімох соціалістичних напрямків основується не на дрібних особистих почуттях заздрості; вона є протилежністю двох в основі своїй ріжних метод: демократичної і диктаторської. Обидва напрямки хочуть того самого: освободити через соціалізм пролетаріят, а з ним і все людство. Але шлях, яким йдуть сідні, вважають другі за помилковий, що веде до загибелі.

Неможливо оставатись байдужим до такого велетенського явища, як пролетарська боротьба в Росії. Кожний з нас чує себе примушеним стати, з захопленням навіть стати, по тій чи іншій стороні. Тим більше примушеним, що та проблема, якою займаються російські товариши, може завтра придбати практичного значення для Західної Європи, та навіть уже й тепер вона впливає на спосіб нашої пропаганди й тактики.

Однак, нашим партійним обов'язком є стати по одній чи другій стороні в російській братній суперечці не раніше, ніж ми грунтовно розглянемо аргументи обох сторін.

У цьому хочуть нам перешкодити де-які товариши. Вони заявляють, що нашим обов'язком є безоглядно висловитись за той напрямок російського соціалізму, який є при кермі. Всяка інша позиція загрожує, мовляв, революції і самому соціалізму. Але це є не що інше, як приймання вже за доказане того, що як раз треба ще дослідити; а саме: що один напрямок проклав уже ніби правильну дорогу і ми мусимо цей напрямок піддержувати та йти тою дорогою.

Правда, вимагаючи найсвобіднішої дискусії, ми становимося

вже на ґрунт демократії. Диктатура вимагає не сперечання з поглядами противників, а пригнічування силою самого їх висловлення. Так обидві ці методи—демократія та диктатура—стоять непримиримо одна супроти другої ще раніше, ніж починається сама дискусія. Одна її вимагає, а друга забороняє.

Тим часом в нашій партії не панує ще диктатура; у нас можна ще вільно дискутувати. Ми вважаємо не тільки за наше право, але й за наш обовязок, свободно висловити свої думки, бо тільки, вислухавши всі аргументи, можна приняти належне, плодотворне рішення. Як відомо, мова одної людіни не є мовою другої. Треба вислухати по-правді обидві сторони.

Ми хочемо тут в дальшому розслідити, яке значіння для пролетаріату має демократія, що маємо ми розуміти під диктатурою пролетаріату та які умови для визвольної боротьби пролетаріату створює диктатура, як форма правління.

2. Демократія і здобуття політичної влади.

Розріжняють демократію і соціалізм, с. т. усунення засобів продукції і самої продукції, в той спосіб, що говорять,— це останнє є нашою конечною ціллю, метою нашого руху, демократія ж є тільки засобом досягнення мети, який при певних обставинах може бути непридатний, а навіть шкодливий.

Однак, кажучи точніше, не соціалізм являється нашою конечною ціллю, а є нею знесення „всякого роду визиску і гніту, однаково, чи буде він направлений проти кляси, партії, полу чи раси“. (Ерфуртська програма).

Ми стараемся досягти цієї цілі піддережуванням пролетарської клясової боротьби, бо пролетаріят, як найнижча кляса, не може визволитися без знесення всіх причин визиску і гніту, бо індустріальний пролетаріят є серед визискуваних і пригнічених тою верствою, яка зростає все у своїй силі, здатності і охоті до боротьби, і якої остаточна перемога є неминучою. Через те кожний дійсний противник визиску і пригнічення, до якої кляси він би не належав, мусить сьогодня взяти участь в пролетарській клясової боротьбі.

Соціалістичний спосіб продукції ставимо ми в цій боротьбі за ціль тому, що при даних сьогодня технічних і економічних умовах це являється одиноким засобом визволення пролетаріату. Коли б нам було доведено, що визволення пролетаріату і взагалі людства, як то припускає іще Прудон, можна досягти одиноко, або нейдоц'льчище на основі приватної власності на засоби

продукції, то ми мусіли б викинути за борт соціалізм, не з'єднуючись серйозно з нашої конечної цілі, ми мусіли б це зробити іменно в інтересі цієї конечної цілі.

Демократія і соціалізм ріжняться, значить, між собою не тим, що перша є засіб, а другий—ціль. Обидва є засобами для однакової цілі.

Ріжниця між обома полягає в іншому. Соціалізм, як засоб визволення пролетаріату немислимий без демократії. Громадська продукція, в усякім разі, є необхідною, навіть на іншій основі, ніж демократична. При нерозвинених відносинах комуністичне господарство може стати як-раз основою для лешотизму. Це констатував Енгельс уже в 1875 році відносно селянського комунізму, як він задержався в наші дні в Росії та Індії. (*Soziales aus Russland „Volksstaat“ 1875*).

На Яві під час так званої „системи культури“ голландська колоніальна політика основувала на земельному комунізмі організацію сільського господарства на користь визискуючого народ правительства.

Найвизначніший приклад недемократичної організації громадської праці дала в 18 столітті езуїтська держава в Парагваї. Езуїти, як вища кляса, з диктаторською владою організували там роботу інд'янського тубольського населення в спосіб, фактично достойний подиву, без вживання сили, лише шляхом досягнення відданості їм іхніх підданіх.

Для сучасних людей такого роду патріархальний режим був би невиносимим. Це можливе тільки при таких обставинах, де пануючі стоять своїм знанням вище від поневслених, а ці останні абсолютно не в силі піднестися на рівну тим висоту.

Верства або кляса, яка веде боротьбу за свободу, не може поставити собі за ціль такого реду систему опікування, вона мусить її рішуче відхилити.

Для нас, значить, соціалізм без демократії є немислимий. Під новітнім соціалізмом ми розуміємо не тільки громадську організацію продукції, але також демократичну організацію громадянства. Через це для нас соціалізм нероздільно звязаний з демократією. Нема соціалізму без демократії.

Однак, не слід кидати смілими фразами. Демократія є зовсім можлива без соціалізму. Навіть чиста демократія мислима без соціалізму, як наприклад в дрібно-селянських громадах, де повна рівність економічних умов для кожного основана на приватній власності що до засобів продукції. В кожному разі можна бачити, що демократія є можлива без соціалізму і перед ним. І цю передсоціалістичну демократію маєть, очевидно, на оці ті, які думають, що демократія відноситься до соціалізму, як засоб до ціли, при чому, однак, вони в більшості по-

спішають додати, що вона еластиво не є засобом для досягнення цієї цілі. Проти цього додатку треба рішуче застерегтися. Коли б він зустрінув загальне приняття, це направило б наш рух на фатальний шлях.

Чому демократія має бути непридатним засобом для досягнення соціалізму?

Справа йде про здобуття політичної влади. Заявляють, що коли в якісь країні, що має до тепер буржуазну управу, повстане можливість для соціаль-демократів одержати при виборах до парламенту більшість, то пануючі класи вживуть усіх можливих для них засобів сили, щоб перешкодити пануванню демократії.

Тому пролетаріят може здобути політичну владу не через демократію, тільки через насильну революцію.

Без сумніву, де в демократичній державі пролетаріят бере владу, там треба числитися зі спробами пануючих класів всякими засобами сили перешкодити класі, що підімається всеру, використати для себе демократію. Але цим ще не доказано безвартності демократії для пролетаріату.

Як що б пануючі класи, при обмірковуваних тут припущеннях, кинулись до сили, то це сталося би як-раз через те, що вони бояться наслідків демократії. І їхні насильні дії були б нічим іншим, як поваленням демократії.

Значить, із можливих спроб пануючих класів знищити демократію виходить не безвартність її для пролетаріату, але скоріше необхідність для пролетаріату боронити демократію до краю, зубами й пазурами. Дійсно, коли пролетаріят переконують в тому, що демократія, в основі своїй, є нічого не вартою демократією, то він не виявить потрібної сили для її захисту. Однак, маса пролетаріату занадто любить свої демократичні права, щоб можна було сподіватися, що вона байдуже від них одмовиться. Навпаки, треба скоріше сподіватися, що вона буде боронити свої права з такою завзятістю, що коли проти неї сторона спробує насильно знищити народне право, то оборона їого приведе до політичного перевороту. Цього тим скоріше можна сподіватися, чим вище цінить пролетаріят демократію, чим більше він до неї привязаний.

Але, з другого боку, не слід також думати, що начеркунтій тут хід подій є всюди неминучим. Нам не треба бути, все-таки, таک легковажними. Чим демократичніша держава, тим більше залежними являються від народного настрою засоби державної влади, в тому числі і військової (міліція). Ці засоби влади, навіть при демократії, можуть стати засобами насильного придушення пролетарського руху, коли пролетаріят є ще численно слабий, наприклад в аграрній державі, або де він є

слабим політично через те, що неорганізований і духовно несамостійний.

Коли ж у демократичній державі пролетаріят набереться сили настільки, що стане досить численний і сильний, щоб, використавши данні свободи, зябрати політичну владу, тоді спрощі „капіталістичній диктатурі” тяжко буде б ужити засобів влади, необхідних для насильного знесення демократії.

Марксуважав можливим в дійсності, цілком імовірним, що в Англії, як і в Америці, пролетаріят забере політичну владу мирним шляхом. Після закриття Гаагського конгресу Інтернаціоналу 1872 року Маркс на одному народному зібранні мав промисву, в якій, між іншим, заявив:

„Робітник мусить одного дня мати в своїх руках політичну владу, щоб заснувати нову організацію праці. Він мусить повалити стару політику, яка піддержує старі інституції, як що він не хоче зректись „царства на цьому світі,” подібно древнім християнам, які нехтували і зневажали щось подібне.

Але ми не твердили, що шляхи для досягнення цієї цілі всюди однакові.

Ми знаємо, що треба брати на увагу інституції, звичай побут різних країн, і ми визнавемо, що є країни, як Америка, Англія і,—як би я краще знов Ваші організації, можливо, я додав би також Голландію,—де робітники можуть досягти своєї мети мирним шляхом. Однак, не в усіх країнах це є так.”

Чи сподівання Маркса здійсниться—побачимо.

Так писав і Фридрих Енгельс ще в 1891 році:

„Можна собі уявити, що зі старого суспільства мирно виросте нове в тих країнах, де народне представництво зосереджує в собі всю владу, де конституційним порядком можна зробити що завгодно, як тільки мається за собою більшість народу,—напр. в демократичних республіках, як Франція та Америка, в монархіях, як Англія, де майбутня ліквідація династії щодня обговорюється в пресі і де ця династія безсильна супроти народної волі” (Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmtentwurfs. Neue Zeit XX. 1. S. 10.)

Навпаки, вінуважає насильні революції за неминучі в таких мілітарних монархіях, як Росія, Німеччина і Австрія.

Уже Маркс і Енгельс в своїй політиці робили велику ріжницю між державами демократичними і недемократичними.

Певно, що і в демократичних державах є серед маючих класів такі верстви, у яких росте нахил до насильства сути проти пролетаріату. Але поруч з тим є інші верстви, у яких збільшується повага перед зростаючою силою пролетаріату і бажання удержати його в добром настрою шляхом ріжних уступ-

ПОК. Не дивлячись на те, що стан війни на цілий час її продовження сильно звузив свободу руху народніх мас, він приніс, все-таки, англійському Пролетаріатові значне розширення виборчого Права. В цей час ще зовсім не можна передбачити, як в ріжких державах демократія буде впливати на форми здобуття пролетаріатом політичної влади і в якій мірі вона спричиниться до того, що тут або там буде уникнуто насильственних метод та буде лише вжито мирних. Ні в якому випадку існування демократії не буде при цьому малозначним. В демократичній республіці, в якій народні права кріпко закріпилось од десятиліть, можливо від століть, права, котрі народ завоював і утверджив, або розширив через революції, при чому він виховав також і пануючі кляси в пошані до народніх мас,—в такій громаді переходові форми напевно будуть інші, ніж в державі, де досі військова деспотія необмежено розпоряджала найсильнішими засобами влади супроти народніх мас і де вона звикла цим держати їх у послуху.

Однак, впливом демократії на форми переходу до пролетарського режиму не вичерpuється для нас значіння її в передсоціалістичний час. Найважливішою стає вона для нас в цей період часу завдяки своєму впливові на доспівання пролетаріату.

3. Демократія і зрілість пролетаріату.

Соціалізм вимагає особливих історичних умов, котрі роблять його можливим і необхідним. Це є загально-визнаною річчю. Однак, ні в якому разі між нами немає єдності в питанні про те, які умови мусять здійснитись, щоб став можливим новітній соціалізм, коли країна є зрілою для соціалізму. Ця розбіжність в такому важливому питанні не дуже підбадьорює, але, все-таки, необхідність занятися тепер цією проблемою має в собі і де-що відрадне. Бо ця необхідність виходить з того, що соціалізм перестав бути для нас чимсь таким, чого ми можемо сподіватися хіба через століття, як то нас запевняв ще перед початком війни неодин перетолковувач. Соціалізм, як важніше практичне питання, стоїть уже на порядку дня сучасності.

Які ж є передумови переведення соціалізму?

Кожне свідоме людське поступовання виходить з волі. Воля до соціалізму є першою умовою його переведення. Ця воля витворюється через велике підприємство. Де в громаді переважає мале підприємство, там маса населення складається з влас-

ників підприємств. Число невласників незначне. Хто є має власності, той бачить свій ідеал в досягненні маленької власності. Це бажання при певних обставинах може набрати революційних форм, але тоді соціальна революція зосім не буде соціалістичною; вона тільки на ново розділить загальне майно в такий спосіб, що кожен стане власником. Мале підприємство виховує волю до удержання або досягнення гриатної власності на засоби продукції, якими працюється, а не волю до громадської власності, до соціалізму. Ця воля появляється в масах тільки там, де велике підприємство уже сильно розвинулось і де переважаюче його значіння над малим не підлягає питанню; де знищення великого підприємства було б рухом назад, а навіть неможливим; де робітники можуть діссяти власності на засоби продукції лише в формі громадської власності; де малі підприємства, оскільки вони ще задержуються, все більше й більше підупадають, таک що їх властителі не забезпечують собі з них добробуту. Так росте воля до соціалізму.

А в той же час завдяки великому підприємству повстає також і матеріальна можливість його переведення в життя. Чим більше число підприємств в краю та чим більша їх незалежність одно від одного, тим трудніше їх організувати по громадському. Затруднення це зникає в міру того, як число підприємств зменшується і взаємні відносини між ними стають все регулярніші та кріпчі. Нарешті ж, поруч з волею і матеріальною основою, свого роду підставами соціалізму, мусить бути також і сила, яка його здійснює. Ті, котрі хочуть соціалізму, мусять бути сильні; сильніші від тих, котрі його не хочуть.

І цей чинник витворюється через розвиток великого підприємства. Цим чинником є збільшення числа пролетарів,— себ-то тих, що мають інтерес в соціалізмі,— і зменшення числа капіталістів. Це є релятивне зменшення в відношенню до числа пролетарів. В відношенню до середніх непролетарських верств— селян та дрібного міщанства— число капіталістів може якийсь час рости. Але найшвидче в державі росте пролетаріат.

Всі ці чинники Повстають безпосереднє з економічного розвитку. Вони не приходять сами собою, без людської допомоги, але вони приходять без пролетарської допомоги, себ-то виключно завдяки діяльності капіталістів, котрі мають інтерес у зрості своїх великих підприємств. Цей розвиток є в першій лінії міським та індустріальним. Аграрний являється лише його слабим одгуком. Соціалізм вийде не з сільського господарства, а з міст та з індустрії. Та щоби його здійснити, поруч з уже згаданими, потрібний ѹще й четвертий чинник: пролетаріят не тільки мусить мати інтерес до соціалізму, він не тільки мусить знайти його матеріальні умови та мати силу

заволодіти ними,—він мусить іште мати й здатність удержаніти їх і правильно їх використати. Тільки в такому разі можливо здійснити соціалізм, як трівкий спосіб продукції.

До зрілості відносин необхідної висоти індустріального розвитку мусить прийти ще й зрілість пролетаріату, аби соціалізм став можливий. Цей же чинник не витворюється індустріальним розвитком та стремлінням капіталістів до прибутку без помочи самого пролетаріату. Він мусить бути досягнений пролетаріятом в розріз з капіталом.

При пануванню великих підприємств усі, що не мають власності, розпадаються на дві категорії: для одних з них,—підмайстрів та селянських синів,—те, що вони не мають власного майна, являється тільки переходовою стадією. Вони чекають, як одного дня стануть властителями, вони мають інтерес до приватної власності. Решта немаючих власності—це люмпен-пролетаріят,—дармоїдська верства, зайва для громадянства, навіть тягар для нього, неосвічена, без самосвідомості, розпорожена. Він, де тільки може, дуже охочий до експопріяції власників, але неохочий і не є в силі будувати нову форму господарства.

Капіталістичний спосіб продукції заволодіває оцими неімущими, число котрих на початках капіталізму масово збільшується. Із залишніх, навіть шкодливих дармоїдів, він обертає їх у необхідну економічну основу продукції, а через тей громади. Цим самим, рівно ж і збільшенням їх числа, він побільшує їхню силу, але він їх полішає в неуцтві, загрубіlosti і безпорадності. Він, навіть, пробує цілу робітничу клясу знищити до цього рівня. Через надміраєсть, однотонність і бездушність роботи, через роботу жінок та дітей він часто зводить працюючі кляси нижче духовного рівня колишнього люмпен-пролетаря. Тоді нужденість пролетаріату зростає жахливо.

З цього повстас перший спонук до соціалізму, як стремління покласти край зростаючому масовому бідуванню. Однак, якраз це бідування, здавалось, зробило пролетаріят на завсігди нездатним до визволення самого себе. Співчуття буржуазії мало його рятувати, мало принести йому соціалізм.

Скорі виказалось, що від цього співчуття не приходиться чекати нічого. Вистарчаючої для переведення соціалізму сили можна було чекати тільки від тих, які мають у ньому інтерес од пролетарів. Але чи не були вони безнадійно пропащими? В усікому разі не всі. Ще були окремі верства, які зберегли в собі силу і дух для боротьби проти бідування. Ця невелика маса мала зробити те, чого не могли зробити утопісти, мала шляхом перевороту захопити державну владу і через неї принести пролетаріатові соціалізм. Це було думкою Бланкі і Вайтлінга.

Пролетарі, які були занадто неосвічені та п'дупавші, щоб могли самі організуватись та упразднитись, мали бути організовані і стати під управу правительства, вибраного з іхніх найкращих елементів, щось подібного до того, як Єзуїти організували та управляли індіанцями в Парегваї.

Вайтлінг сподівався диктатури окремої людини, котра під чолі поб'дної революційної армії переведе соціалізм. Він називав її Месією.

„Я бачу нового Месію, котрий з мечем іде, щоб здійснити ученнія першого.

Через свою мужність він буде поставлений на чолі революційної армії, з якою він зруйнує трухилю будівлю старого порядку, одведе джерела сльоз в море забуття і оберне землю в рай” (Із „Garantien der Harmonie und Freiheit“).

Велике й одушевляюче сподівання! Однак воно основується тільки на упевненості в тому, що революційна армія знайде вже належного чоловіка. Коли ж такої віри в Месію уже не стало, коли прийшли до переконання, що пролетаріят лише власними силами може визволити себе, що соціалізм засуджений зоставатись утопією так довго, аж поки пролетаріят не досягне златності до самоуправи в усіх організаціях, якими він заволодіє, а значить і в державі,—чи не було тоді проголошено безвиглядності соціалізму з огляду на нужденість пролетаріату завдяки капіталові? Так здавалось. Однак практика і теорія скоро показали вихід. Насамперед в Англії індустріальний пролетаріят став масовим явищем, там же він знайшов також і деякі форми демократичного права, деякі можливості організації і пропаганди. та й сама буржуазія в своїй боротьбі проти дворянства за виборче право кликала його до активності.

В професійних союзах та серед Чартістів почали початки робітничого руху, спротивлення пролетаріату зубожінню та безправності, почались його страйки, його велика боротьба за виборче право та за нормальний робочий день.

Маркс і Енгельс вчасно визнали значіння цього руху.

Не „теорія зубожіння“ прославила Маркса і Енгельса. Вони були у них спільра зо всіма соціалістами. Вони стали гоніти нею, коли добачили не тільки капіталістичну тенденцію до зубожіння, але також і пролетарську проти тенденцію, і в ній, в клясовій боротьбі, добачили великий чинник, котрий міс піднести пролетаріят та дати йому ті здатності, яких він потрібує, коли хоче не тільки випадково одного разу зібрати собі владу, що може бути тимчасовим успіхом, але коли він хоче ту владу утвердити і використати. [Пролетарська ж клясова боротьба, як боротьба масова, передбачає демократію. Як що може й не „безумовну“ і „чисту демократію“, то все-таки та ку демократії,

яка є необхідна, щоб маси організувати та іх пляново усвідомляти. Це ніколи не може статися в достаточній мірі тайним шляхом. Маси не дадуться організувати себе тайно, бо насамперед тайна організація не може бути демократична. Вона веде вже до диктатури одної особи, або невеликого числа керовників. Звичайні члени можуть там бути тільки виконавчим знаряддям. Такого роду стан річей, при повному бракові демократії, робиться необхідним для пригнічених верств, однак це сприяє не розвиткові самоуправи та самостійності мас, а скоріше свідомості про своє месянство проводирів та їхнім диктаторським звичкам.

Той же Вайтлінг, який так сильно підносив ролю Меслі, говорив дуже зневажливо про демократію:

„Комуністи ще доволі нерішучі що до вибору форми правління. Більша частина їх у Франції схиляється до диктатури, бо вони добре знають, що панування народу, як його розуміють республиканці, або ще більш політики, не годиться для переходового періоду від старої до нової, досконалішої організації. Кабе хоч і переняв од республиканців принцип панування народу, але дуже розумно зумів непомітно причепити до нього диктатуру.

Нарешті Овен, голова англійських комуністів, хоче, щоб кожний вік виконував свою певну службу, а, значить, найвищі проводирі управління являються в той же час і найстаршими його членами. Всі соціалісти—за винятком Фурієристів, для котрих всяка форма правління однакова—згоджуються з тим, що форма правління, яку називають пануванням народу, є невідповідним, а навіть небезпечним рятувковим якорем для молодого, що тільки починає здійснюватись, принципу громадськості.” (Garantien eters. 147).

Вайтлінг іде ще далі. Він також і в соціалістичній громаді не хоче нічого знати про демократію:

„Коли поняття „панування народу” є підходяще, то мусять панувати в сі; але цього ніколи не може бути, тому це є панування народу, тільки випадкове панування дея-ких з осіб серед народу.” (Ст. 148).

Вайтлінг хоче, щоб управляв найбільший геній. Цей має бути визнаний в наслідок конкурсного іспиту перед зібраним учених. Я обширно цітував Вайтлінга, щоб бачити, що зневага демократії, яку тепер нам представляють, як новішу мудрість, є дуже старої дати і відповідає цілком примітивному станові робітничого руху. В той самий час, коли Вайтлінг зневажливо відкидав загальне виборче право і свободу преси, робітники Англії боролись за ці права, а Маркс та Енгельс поставились по їх стороні.

З того часу робітнича кляса цілої Європи в чиселах, ча-

сто крівавих боротьбах здобувала собі одну галузь демократії за другою. І в боротьбі за здобуття, закріплення і розширення демократії, як і в постійному використуванні кожної крихткі демократії для організації, пропаганди та вимагання соціальних реформ досягав пролетаріят з року у рік все більшої зрілості, з найнижчої верстви народніх мас він ставав найвищою.

Чи досяг він цим уже тої зрілості, якої вимагає соціалізм? І чи настутили вже також і інші умови соціалізму? Це питання тепер сильно дискутується; одні також рішучо відповідають позитивно, як другі негативно. І те і друге мені здається приспішеним. Зрілість до соціалізму не є щось таке, що можна статистично встановити і обчислити, коли ми ще далекі від того, аби практично зробити пробу на прикладі. В кожному разі, поступають неправильно, коли при обміркованні цього питання занадто висовують на передній план матер'яльні передумови соціалізму, як це часто густо трапляється. Розуміється, без певної висоти розвитку величного підприємства соціалізм є неможливий; але коли твердять, що соціалізм тільки тоді можна перевести, коли капіталізм більш не буде в стані далі розвиватись, то бракує доказів на те, чому так мусить бути. Справедливо тільки, що соціалізм тим легше може бути переведений, чим більше розвинене велике підприємство, а, значить, чим менш підприємств треба буде по громадськи організовувати. Це дісне тільки тоді, коли проблема розглядається з точки погляду окремої певної держави. Супроти упрощення проблеми до таких рямців виступає те, що рука в руку зі зростом великого підприємства йде зрост його ринку, збільшення міжнародного розподілу роботи і міжнародного сполучення, а з тим і постійного розширення та ускладнення проблеми господарської організації продукції. Тому немає ґрунту приймати, що в новітній індустриальній державі в її банками та організаціями підприємців неможливе вже тепер зорганізування більшої частини продукції державою, громадами та споживчими товариствами.

Рішаючим чинником не є більше матеріальний, але персональний момент: чи доволі сильним та інтелігентним є пролетаріят, щоб сам міг перебрати в свої руки господарську управу? Себ-то, чи має він силу та здібність перенести демократію із політики до економіки?

Цього не можна з певністю сказати наперед; це є чинник, який в ріжких державах є ріжко розвинений і який в тій самій країні в ріжкі часи дуже хитається. Бо достаточна сила її здатність є релятивні поняття.

Той самий викез сили сьогодня може бути недостаточним, коли противники сильні, а завтра може цілковито вистарчити, коли вони потерплять моральну, економічну, чи мілітарну не-

вдачу.

Різно ж того самого виказу златностей сьогодня може не вистачати коли б за управління пришлось братись в дуже за-плутаній ситуації, а із звітра його може вже вистачити, на всі вимагання, коли б тимчасом настутили відносини ясні, прости, або матеріально краще сконсолідовани. Тільки практика в кожному разі може показати, чи пролетаріят, д'йсно є вже зрілий до соц'ялізму. З певностю тільки можна сказати слідуєше: пролетаріят без перестанку зростає в числі, силі та інтелігентності, він все більше наближається до моменту своєї зрілості.

Наперед не можна розважити, коли цей момент вже досягнено. Не можна з певностю сказати, що він уже ось є, якщо пролетаріят становить більшість в Народі і цей народ виляє в своїй більшості волю до соціалізму. Навпаки можна, в усікому разі, з певностю прийняти, що Народ ще не є зрілий до соціалізму, як довго більшість народньої маси ставиться вороже до соціалізму і нічого не хоче про нього знати.

І тут знов же демократія не тільки найскоріше приводить до зрілости пролетаріату, але також і найскоріше позволяє вона визнати, коли ця зрілість уже наступила.

4. Впливи демократії.

Новітня держава являється сильно централізованим організмом, організацією, яка є найбільшою силою внутрі новітнього громадянства та яко в рішучий спосіб впливає на долю кожного зокрема: це найясніше виступає в разі війни. Тоді кожний відчуває, як його власне існування нормується політикою державної влади.

Чим перед тим для окремих одиниць було первісне створення, потім громада, тим стає тепер держава. Але коли ті обєднання в своїй основі були організовані демократично, то, навпаки, новітня державна влада, бюрократія та армія, підносяться понад населенням: вони досягає такої сили, що зростає понад громадські та економічно-пануючі класи і намагається створити абсолютничий уряд. Однак цей стан ніде не триває до-гото: Абсолютне панування бюрократії веде її до закостеніlosti та дезагрузнення в формалізм, що без краю відбирає час. І це як-раз в той час, коли зростає індустриальний капітал, коли гідлягають постійні зміні сучасний найреволюційніший спосіб продукції та всі економічні і господарські умови, коли торгове життя набирає прискореного темпу та вимагає можливо скоріших рішень.

При тому що абсолютне панування бюрократії веде до суворі та продажності; система ж громадської продукції така, як капіталістична, де кожний продуcent залежить од великого числа інших, вимагає для свого розвитку певності й законності.

Абсолютна держава попала тут у все більш зростаюче протиріччя з умовами продукції, стала для неї кайданами. Стalo нагально потрібним підати публичній критиці органи державної влади, поруч з державною організацією поставити вільні організації громадян, встановити самоуправу громад і провінцій, одібрати від бюрократичного апарату законодавчу владу та піддати його під контроль вільно вираного населення центрального зібрания—парламенту.

Контроль правительства є найважливішим завданням парламенту, і тут він не може бути заступлений ніякою іншою інституцією. Можна собі уявити, хоч на практиці навряд чи це можливо, відображення законодавства з рук бюрократії в той спосіб, що закони вироблюються в комісіях фахівцями, а тоді предкладаються народові на рішення. Але навіть найзахисніші захистники прямого народного законодавства не говорять про прямий контроль правительства народом. Діяльність управлюючої державним органом центральної інституції може бути під доглядом другої центральної ж організації, а не такої непарламентальної, безформної маси, як народ.

Зазначені тут стремлення до поборення абсолютної державної влади властиві всім класам новітньої держави, за винятком тих, які беруть участь у цій владі. Себ-то всім, за винятком бюрократів, офіцерів, вищої шляхти та вищого духовенства, рівно ж як і великих банкірів, котрі провадять з державою доходні грошові справи. Самодержавний режим мусів уступити перед об'єднаним натиском інших класів, у тім числі краєвою шляхтою, низчим духовенством, індустріальним капіталістами. Він мусить дати в більшій чи меншій мірі свободу преси, зібратися, організації та парламент. Цей розвиток переможно відбувся в усіх державах Європи.

Але при тому кожна класа хотіла надати новій державній формі такий характер, який найбільше відповідав би її особливим інтересам. Це стремлення виступало особливо в боротьбі за характер парламенту, себ-то в боротьбі за виборче право.

Гаслом низких класів—“народу”—стало загальне виборче право. Не тільки наймані робітники, але також і селяни та дрібна буржуазія мають інтерес в цьому виборчому праві. Ці класи при всяких обставинах складають велику більшість населення. Чи в ньому переважають пролетарі, це залежить од висоти економічного розвитку. Однак, ні в якому разі,

не не залежить од того, чи в населенні перевижають взагалі працюючі кляси. Визискувачі становлять уже тільки невелику меншість населення.

Натиску цих має не може уникнути на довший час ніяка новітня держава; до того ще треба додати, що в сьогоднішньому громадянстві всяке інше, крім загального, виборче право веде до абсурдностей. В капіталістичному громадянстві з його постійною зміною відносин кляси не можуть застигнути в якихось твердо встановлених станах. Усі соціальні відносини знаходяться в постійному тощі. Вже через це якесь станове виборче право виключене. Але кляса, що не є організована як стан, являється безформною біжучою масою, яку цілковито неможливо точно окреслити. Кляса є економичною, а не юридичною категорією, а сама клясова приналежність постійно змінюється. Ремісник, котрий при пануванні малого підприємства буде почувати себе пролетарем, почуває себе пролетарем при пануванні великого підприємства і становиться дійсним пролетарем, хочби статистика і зачисляла його до власників і самостійних підприємців. Нема також і такого цензового виборчого права, яке давало б власникам тривалу монополь на парламент. Усякий період обезцінення грошей може його почалити. Нарешті освітній інститут стає все більше безпідставним, дякуючи успіхам народного багатства.

Так діють разом ріжні чинники, щоб загальне, рівне виборче право представилось і висуvalось, як одиноко раціональне в сучасному громадянстві.

Насамперед воно є одиноко раціональним з точки погляду пролетаріату, як найнизчої кляси населення, найбільш актуальною зброяю котрої являється її число; кляса, котра може визволитися тільки тоді, коли вона стане найчисленнішою клясою населення. Коли капіталістичне громадянство розвинеться так далеко, що селян та дрібна буржуазія не будуть більше складати переважаючої частини працюючих кляс.

Та, крім того, пролетаріят має інтерес в тому, щоб виборче право було не тільки загальним і рівним, але щоб було воно без ріжниці для всіх, а не так, наприклад, що жінки і чоловіки, або наїмні робітники і пролетарії вибирають в окремих куріях. Усякий такого роду поділ приносить зі собою не тільки ту небезпеку, що окремі верстви, котрі по своєму соціальному положенню належать до пролетаріату, але формально не є найменшими робітниками, відділяються від нього,— він утворює ще й ділеко більшу небезпеку звуження значіння пролетаріату. Його найбільше історичне завдання повстає з того, що загальний громадський інтерес покривається його дво-тривалим клясовим інтересом, що не завсіди є рівнозначним з його особливим інте-

ресом даного моменту.

Ознакою спілості пролетаріату є те, що його клясова свідомість піднесена до найвищого ступеня через зрозуміння ним великих суспільних взаємовідносин і цілей,— зрозуміння котре з повною яснотю приносить тільки науковий соціалізм і котре спомагається та розширяється не тільки через його теорію, але також і через його практику, коли пролетар у політиці бере на увагу цілий загал, а не тільки свої особливі інтереси. Всяке обмеження самими лише професійними інтересами звужує це значіння; це є одним з тінєвих боків чистого професіоналізму, і тут лежить перевага соціаль-демократичної партійної організації. Тут лежить також і перевага виборчого права без ріжниці в порівнанні з таким, де виборців поділено на категорії. Таке ж виборче право по категоріям уявляє з себе і вштовхування виборців в окремі категорії робітників, салдатів, селян, з котрих кожна категорія вибирає свої окремі „ради“.

В боротьбі за згадані тут політичні права повстає новітня демократія і доспіває пролетаріят. Але разом з тим повстає ще новий чинник: захист меншостей, опозиції в державі. Демократія означає панування більшості. Але вона не менше означає також і захист меншості.

Абсолютне панування бюрократії числить на вічну тревалість. Придушення силою всякої опозиції є принципом її життя. Майже всюди вона могла бути усунена лише через повалення її силою.

Інакше виглядає справа при демократії. Вона означає, як уже сказано, панування більшості. Але більшости змінюються. При демократії ніякий режим не може числити на сталу тревалість.

Уже віднесені сил клясів не є щось стало, що-найменше в капіталістичний етап. Але ще скоріше, ніж сила кляс, змінюється сила партій. А власне, ці останні борються за панування.

Тут також не треба забувати, як це так часто трапляється, що упрощення теоретичної абстракції бувають дуже потрібними для того, щоб дати пізнані дійсність, але що вони важні лише „в останній лінії“, а між ними і дійсністю знаходиться багато посередніх стадій.

Кляса може панувати, але не управляти, бо кляса є безформною масою, а управляти може тільки організація. Це іменно політичні партії управлюють при демократії. Партія, однак, не є рівнозначною з клясою, хоч кожна з них в першу лінію заступає клясовий інтерес. Той же самий інтерес можна заступати в дуже ріжнородний спосіб, зв'язки ріжним тактичним методам. Відповідно до їх ріжнородності заступники того ж самого інтересу розділяються на ріжні партії. Насамперед при цьому ріша-

тимуть питання про позиції що до інших партій. Лише в рідких випадках якесь кляса распоряджається такою силою, що сама може оланувати державу. Коли ж якесь кляса приходить до влади і не може своєю власною силою утвердитись, то вона шукає собі союзників. Якщо для неї являються можливими різні союзники, то після представника між интересу пануючої кляси повстають різні думки і партії.

Так в Англії в 18 ст. Вігі і Тори заступали однаково інтерес земельних власників. Однак, перші старались досягнути свого шляхом обеднання з міською буржуазією за рахунок корони і її влади, а другі, наспаки, думали що королівство є найсильнішою запорукою для їхніх інтересів. Так само тепер в Англії, та і в інших країнах, консерватори і ліберали однаково заступають інтерес капіталістів. Тільки одні думають, що він буде найкраще забезпечений в союзі з земельним власництвом через здушення силою робітничої кляси, а другі побоюються недобрих наслідків такої політики і стараються держати в сподії робітничу клясу шляхом дрібних уступок, поперед усього за рахунок земельного власництва.

Подібно як з економічно і соціально пануючими клясами і партіями стоїть справа і з клясами та партіями, що підносяться вгору.

(Значить, партія і кляса не обов'язково покриваються. Кляса може роскошотись на різні партії, партія ж може складатись із сторонників різних кляс. Кляса може остатись пануючою, однак може наступити зміна правлячої партії, якщо більшість пануючої кляси вважає, що метода партії, яка правила до того часу, є незадовільною, а метода конкурючої партії є доцільнішою.)

Далеко скоріше, як панування кляс, міняється при демократії правління партій.

Ні одна партія при цих обставинах не може бути певисю, що залишиться при владі; кожна мусить рахуватись з можливістю стати в меншості; але дякуючи природі держави—в разі існування справжньої демократії—ні одна не є наперед засудженою надовго оставатись такою.

З таких відносин повстає в демократичній державі оборона меншостей, котрі стають тим більш діяльними і тим успішніше противляться бажаннюожної партії удержатись усікими засобами при владі, чим глибше вкорінилась демократія, тим довше вона існує та впливає на політичні звичаї.)

Яке значіння оборона меншостей має для початків соціалістичних партій, котрі взагалі розпочинаються як дуже невеликі меншості, і як сильно впливає вона на процес доспівання пролетаріату—є очевидним. В його власних рядах оборона меншості стає дуже важливою справою. Кожне нове уччення, чи то

теоретичної, чи практичної природи, на початку буває заступлене тільки меншостю. Коли її здушують силою, замість того, щоб з нею дискутувати, то більшість зберігає собі багато труда і вигоди. При певних обставинах вона може також через це позбутись деякої непотрібної роботи, бо не кожне уччення є вже поступом тільки через те, що воно є новим і заступлене меншостю. Більшу частину з того, що виставляється як нову думку, було вже задовго перед тим висловлено і було визнано шляхом дискусій та практики за безпідставне. Тільки незнання все знову представляє старі річі, як щось нове. Інші думки бувають, зокрема, же оригінальні, але цілковито неправдиві, хоч невелике число з нових думок та ідей і може представляти дійсний поступ, але всякий дальший розвиток є можливим лише через нові ідеї, котрі з початку виступають тільки як ідеї меншостей. Придушення всіх ідей меншостей в партії означає ушкодження пролетарської клясової боротьби та гальмування процесу доспівання робітничої кляси. Світ ставить нас усе перед новими, ще невідомими проблемами, яких неможна розвязати традиційними засобами.

Хоч і трудно, може, буде з маси предложених новин вичитати щось дійсно цінне, але це є неминучою роботою, як що наш рух має окріпнути і піднести на височінь своїх завдань. А що справедливо для партії, те не в меншій мірі справедливо і для держави. Оборона меншостей являється необхідною умовою демократичного розвитку, не менше важливою, ніж панування більшості.

Ще одну прикмету демократії треба взяти на увагу: ту форму, яку вона надає політичній боротьбі. Про це я говорив уже в 1893 р. в „Neue Zeit“ в статті про „соціаль-демократичний катехизм“, потім я повторив свої висновки в 1909 р. в моїй праці „Шлях до влади“. Де-що з того наведу тут:

„Свобода коаліцій, свобода преси і загальне виборче право (а при певних обставинах також і загальна військова повинність) уявляють собою не тільки ту зброю, дякуючи якій пролетаріят новітніх держав знаходиться в положенні вигоднішому, ніж ті кляси, котрі вели революційну боротьбу за інтереси буржуазії; але ці інститути над взаємовідношеннями сили скремих партій і класів над тим духом, що одушевлює їх, проливають світло, якого бракувало за часів абсолютизму. Тоді пануючі кляси, як і революційні, блукали в темряві. Через те, що всяке виявлення опозиції було неможливим,—ні правительство, ні революціонери не могли знати своїх сил. Кожна із сторін однаково була виставлена під небезпеку або перецінювати себе, як довго вона не була в боротьбі з противником, або недоцінювати своїх сил і, як тільки вона понесла хоч одні поражки, впасти в повну

розвинути. Це є однією з важливіших причин, чому в часи революційної буржуазії було так багато повстань, які було подолано одним ударом, так багато правителств, котрі одним ударом було повалено, чому революції та контр-революції слідували одна за другою.

Зовсім інакше сьогодня, принаймні в країнах з сякими-такими демократичними інституціями. Ці інституції називали охоронним клапаном громадянства. Як що цим хочуть сказати, що за демократії пролетаріят перестає бути революційним, що він залишається можливістю дати прилюдно вислів своєму гніву і своїм стражданням і що він відмовляється від політичної і соціальної революції, то ця назва є неправдивою. Демократія не може усунути класових протилежностей капіталістичного громадянства та здергти необхідний наслідок їх—переворот цього громадянства. Але вона може одно: вона може забезпечити не перед революцією, а перед тим якими приспівами, безвиглядними революційними спробами та зробити зайвими деякі революційні повстання. Вона витворює ясність що-до відношення сил різних партій і класів; вона неусовує їх протилежностей та їх конкретичних цілей, але вона впливає в тому напрямі, що не допускає ті класи, які підносяться, ставити до розвязання такі завдання, до яких вони ще не доросли, а також здержує пануючі каси від уникання тих уступок, од котрих вони не мають більше сили ухилюватися. Напрям розвитку через це не зміняється, але його хід стає тривкішим, спокійнішим. Поступ пролетаріату вперед в державах з більш-менш демократичними установами не означується такими близкучими перемогами, які були у буржуазії за її революційних часів, але не означується він і такими великими поражками. Від часу пробудження новітнього соціаль-демократичного робітничого руху в шістдесятіх роках європейський пролетаріят потерпів лише одну велику поражку, — в паризькій комуні 1871 році. В той час Франція терпіла ще наслідки імперії, яка відобрала була у народу право-демократичні установи; французький пролетаріят тільки в незначній своїй частині дійшов до самоосвідомості, та й повстання було йому накинено.

Демократично-пролетарська метода боротьби може здаватись на дзвін ростягнутою, ніж метода революційного часу буржуазії; певне, що вона менше драматична та ефектна, але вона вимагає також і менше жертв. Для дотепніх письменників, що працюють у соціалізмі для того, щоб знайти інтересний спорт або який інтересний сюжет, це може бути дуже мало-втішною справою; але не для тих, котрі в дійсності мають провадити боротьбу.

Ця так звана мирна метода класової боротьби, котра обмежується не мілітарного характеру засобами, а парламентариз-

мом. страйками, демонстраціями, пресою та подібними засобами пресі, в кожній країні має тим більший вигляд задержатись, чим більше розвинені там демократичні устанини, чим більшими являються політична й економична розсудливість та панування над собою населення¹⁾.

З цих причин я сподівається, що соціальна революція пролетаріату набере цілком інших форм, ніж буржуазних, що пролетарська революція в протигерцість буржуазній, всюди, де демократія вкорінилась, буде переведена „мирчими“ засобами економічного, законодатного та морального роду, а не засобами фізичної сили („Wed zur Macht“ S. 53).

І це ще й тепер є моєю думкою.

Натурально кожний інститут має не одні тільки світлі сторони; і в демократії також можна знайти тініві боки.

Де пролетаріят є безправним, де він не має ніякої можливості розвинути масові організації, а в нормальні часи провадити масову боротьбу,—там тільки найкраща частина герцінських борців може вступити в доого триваючу опозицію проти пануючого режиму. Але ця найкраща його частина щодня зустрічається з необхідністю, формально натикається на її, підготовляти грунтовно кінець цілій тій системі. Випробований через дрібні вимагання політичного будня, їх дух зосереджується виключно на великих проблемах і учиться брати завжди на увагу всі політичні і соціальні взаємовідносини.

Лише незначна верства пролетаріату вступає в боротьбу, але вона є повна найвищого теоретичного інтересу і того одушевлення, яке пробуджують тільки високі ціли.

Цілком інакше впливає демократія на пролетаря, який при сучасному способі продукції має до своєї вільної розпорядимости лише небагато годин на день. Демократія розвиває масові організації з масового характеру роботою по управлінню; вона кличе громадяч до дискусії та полагодження численних щоденних питань, частіше найдрібнішого роду. Все більше цілій вільний час прогетаря забирається „роботою малих справ“, він все більше займається невеликими успіхами моменту. Але в тісному крузі звужується і думка. Нерозуміння теорії, а з кінцем, нехтування її, спортунізм замість більшої прінципності починають тут брати перевагу. Коли в свій час Маркс і Енгельс розуміння теорії німецькими робітниками ставили вище від розуміння її робітниками Західної Європи та Америки, то тепер вони знайшли б подібну ж перевагу інтересу до теорії у російських робітників в порівнанні з німецькими.

I, однак, усюди клясово-свідомі пролетарі та їх заступники борються за здобуття демократії; багато з них пожертвувало за те своєю кровлю.

Вони добре знають, що без демократії справа не піде. Виховуючі впливи боротьби проти деспотизму зостаються обмеженими на тій вибраній частині, вони не захоплюють усієї маси. З другого ж боку, не треба перебільшувати обміщенюючих впливів демократії на пролетаря. Вони являються наслідком недостачі часу, котру терпить пролетарят, а не самої демократії. Було б дивним, коли б свобода обовязково мусила зробити людину більш дрібничовою, обмеженою, ніж неволя. Чим більше демократія діє в напрямі скорочення робочого часу, тим більше залишається в розпорядженню робітників вільного часу, тим більше він має можливості, поруч з необхідною роботою, присвячувати себе заняттю преслемами більш широкого змісту.

А приводів до того не бракує. Бо демократія все де-що може зробити; але протилежностей, які повстають із капіталістичного способу продукції, вона не може сама осилити., доки не поборе самий цей спосіб продукції. Навпаки, протилежності в капіталістичному громадянстві ростуть, викликають все нові великі конфлікти, ставлять пролетарів усе перед новими величими проблемами, котрі підносять їхній дух над буденними справами. Але за демократії це піднесення не залишається вже більше піднесенням тільки країні частини, а воно стає піднесенням самої народної маси, котра рівночасно в щоденній практичній роботі проходила школу самоуправління.

За демократії пролетарят не думає і не говорить без перерви тільки про революцію, як це буває за деспотизму. Роками, а то й цілими десятиліттями він може віддаватись дрібній роботі; однак, в кінці всюди мусять все-таки утворюватись такі положення, які запалюють в ньому революційні думки та стремління.

Але де це доводить до акцій за демократії, там далеко більше, ніж за деспотії, є імовірнім, що це станеться передчасно, що не прийде до даремного приступу і що коли перемоги раз буде досягнено, то її не буде знов втрачено, але з успіхом її закріпиться. А це, в кінці, важніше, ніж лоскочуча Нерви сенсація про нову революційну драму.)

5. Диктатура.

Демократія являється необхідною основою для будування соціалістичного способу продукції. І лише під упливом демократії пролетарят досягає тієї спілості, яка йому потрібна, щоб він міг перевести соціалізм. Демократія, нарешті, є найпевні-

щим мірилом для його спілості.

Поміж двома стадіями,—підготованням до соціалізму і здійсненням його, при чому обидві вони потрібують демократії,—стоїть, однак, третя стадія—переходова, коли пролетаріят забрав у свої руки політичну владу, але економично ще не перевів в життя соціалізму. В цій середній стадії демократія має бути ніби не тільки необхідною, але навіть шкідливою.

Цей погляд не являється новим. Ми зазнокомились із ним уже у Вайтлінга. Але він спирається на один вираз Карла Маркса. В його листі з приводу готської програми партії, який він написав в травні 1875 р. (надруков. в „Neue Zeit“ IX. I., ст. 502 і д.) говориться (ст. 573):

„Між капіталістичним та комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення одного в друге. Цьому відповідає також і політичний переходовий період, коли держава не може бути нічим іншим, як революційною диктатурою пролетаріату.“

На жаль, Маркс не наводить близче, як він уявляє собі цю диктатуру. Взяте буквально, це слово означає знесення демократії. Але дійсно буквально взяте воно означає також панування одної особи, котра не звязана ніякими законами,—панування, яке ріжниться від деспотизму тим, що воно мислиться не як сталий державний інститут, а лише як тимчасовий необхідний порядок.

Вираз „диктатура пролетаріату,“ цеб-то диктатура не одної особи, а кляси, виключає уже, щоб Маркс розумів тут диктатуру в буквальному зміслі виразу.

Він говорив тут не про форму правління, лише про певний стан речей, який з необхідністю мусить наступити всюди, де пролетаріят забрав у свої руки політичну владу. Що він тут не мав на ої форму правління, це видно вже з того, що він додержувався погляду, що в Англії та Америці перехід цей може здійснитись мирно, себ-то демократичним шляхом.

Правда, демократія ще не запевняє мирного переходу. Але певно також, що без демократії він є неможливим.

Щоб пізнати, однак, що саме розумів Маркс під диктатурою пролетаріату, для цього нам зовсім не потрібно якогось розгадчика ззагадок. Коли Маркс в 1875 р. не сказав більше, що він розуміє під диктатурою пролетаріату, то це сталося через те, що він за кілько років перед тим висловився про це в своїй праці про „Горожанську війну у Франції“ (1871 р.). Там він говорив:

„Комуна була по суті правителством робітничої кляси; вона була результатом боротьби продукуючої кляси проти присвоюючої,— знайденою, нарешті, політичною формою, при котрій

могло бути здійснене економичне визволення праці."

Значить, Парижська Комуна, як це виразно зазначає Енгельс у своєму вступі до третього видання Марксової праці, була "диктатурою пролетаріату."

Разом з тим, вона не була знесенням демократії, а основувалась на якнайширшому її прикладенні та на загальному праві голосування. Правительственна влада мусіла коритися цьому загальному праву голосування.

"Комуна складалась із міських рад, вибраних у ріжних округах Парижу загальним голосуванням.

...Загальне право голосування мало служити організованому в комуні народу, як індивідуальне право голосування служить кожному працедавцеві для того, щоби робітника і т. д... вищукувати і т. д..." (ст. 46, 47).

Декілько разів говорить тут Маркс про загальне право голосування всього народу, а не про виборче право якоєсь окремої уприслігірованої кляси. Диктатура пролетаріату представлялась йому як той стан, котрий повстасе із чистої демократії при переважаючій численності пролетаріату.

В такому ж зміслі висловлюється і Фридрих Енгельс у своїй уже цитованій статті з 1891 р. про проект соціаль-демократичної програми:

"Демократична республіка являється специфичною формою для диктатури пролетаріата." (ст. 11).

На Маркса та Енгельса, значить, не повинні покликуватись ті, котрі виступають за диктатуру в противність до демократії. Цим, розуміється, ще не доказується, що вони не мають рації.

Лише мусять вони пошукати інших доказів для того.

При розсліді питання треба остерігатись змішувати диктатуру, як стан речей, з диктатурою, як форму правління. Тільки стремління до останньої є спірним питанням у наших рядах. Диктатура, як форма правління, є рівнозначною з позбавленням прав опозиції. У неї відбирається право до виборів, свобода преси та союзів. Питання полягає в тому, чи переможний пролетаріят потрібує цих заходів; чи соціалізму можна досягнути з їх поміччю найкраще, або лише виключно через них.

Тут, насамперед, треба зауважити, що, коли ми говоримо про диктатуру, як форму правління, то ми не можемо говорити про диктатуру кляси. Бо кляса, як ми уже зауважили, може тільки панувати, а не управляти. Коли ж під диктатурою хочуть розуміти не лише панування, але певну форму правління, то тоді муситься говорити лише про диктатуру або окремої особи, або організації, себ-то не про пролетаріат, але про якусь

пролетарську партію. Тут зразу проблема ускладняється, оскільки сам пролетаріат розпадається на різні партії. Тоді диктатура одної з цих партій ні в якому разі не буде більше диктатурою пролетаріату, лише диктатурою одної частини пролетатіяту над другою. Положення укладняється ще більше, коли соціалістичні партії розколені дякуючи своїй позиції супроти непролетарським верствам; коли якась одна партія приходить до влади завдяки союзу між міськими пролетаріями та селянами. Тоді диктатура пролетар'яту стає не тільки диктатурою пролетарів над пролетаріями, але пролетарів і селян над пролетаріями. Тут диктатура пролетаріату набирає вже цілком дивних форм.

На якій же тепер підставі панування пролетаріату має і мусить прибрести форму, котра не погоджується з демократією? Хто покликується на вираз Маркса про диктатуру пролетаріату, той не повинен забувати, що там мова була не про стан річей, який при виняткових обставинах може наступити, але про стан, який при всіх обставинах мусить наступити.

Тепер треба приняти, що пролетар'ят прийде до панування, або принаймні має її за собою. Зброею пролетаріату в його політичній боротьбі, поруч з потрібністю його в економічному житті, являється його маса. Лише там, де він має за собою маси, більшість населення, він може сподіватись, що відвоює собі у пануючих клас засоби влади. Це визнавали також Маркс і Енгельс. Тому заявляли вони в Комуністичному Маніфесті:

„Всі дотепер'шні рухи були рухами меншостей і в інтересах меншостей. Пролетарський рух є самостійним рухом величезної більшості в інтересі величезної більшості.”

Це сталося також і в Паризькій Комуні. Першим ділом нового революційного режиму було звернення до загального права голосування. Вибори, переведені при найбільшій свободі, майже в усіх округах Парижу дали сильну більшість для комуни. Було вибрано 65 революціонерів проти 21 опозиціоністів, з котрих 15 було дійсних реакціонерів, а 6 республиканців гамбеттівського сорту. Серед 65 революціонерів були представники всіх тодішніх напрямків французького соціалізму. Хоча вони і боролись між собою, але не вживали ніякої диктатуру одні проти одних.

Режим, котрий має так сильні коріння в масах, не має найменшого приводу порушувати демократію. Не завжди можливо повздергатись од вжиття сили в тих випадках, коли хочуть вжити сили для повалення демократії. Силу можна зустрічати тільки силою.

Але режим, який має за собою маси, вживатиме сили тільки для захисту демократії, а не для її знесення. Це було б

упрост самогубством, коли б він схотів усунути найпевнішу свою основу—загальне право голосування, сильне джерело найбільшого морального авторитету.

Диктатура, як знесення демократії, може наступити, значить, тільки у виняткових випадках, коли незвичайний збіг сприятливих обставин дозволяє пролетарській партії захопити в свої руки політичну владу, хоча вона не має за собою більшості населення, або має його рішучо прости себе.

В народі, який пройшов за кілько десятків літ політичну школу і серед якого партії набрали усталених форм, такого роду припадкова перемога з трудом можлива. Вона сама вже вказує на дуже відсталі відносини. Якщо в такому випадку загальне голосування висловлюється проти соціалістичного правительства, то чи має воно тоді робити те, чого ми вимагали до цього часу від усякого правительства—скоритись вислову бажань народу з твердою волею продовжувати боротьбу за державну владу на основі демократії, чи для того, щоб утриматися, воно має повалити демократію?

Як диктатура може удержанатись при владі проти волі більшості населення?

Є два шляхи для неї: шлях езуїтизму і шлях бонапартизму.

Ми вже вказували на державу езуїтів в Парагвай. Засобом, через який езуїти встановили там диктатуру, була колосальна духова перевага їхня над організованими ними тубольцями, котрі без них були безпорадними.

А чи може в якійсь європейській державі досягти подібної переваги соціалістична партія? Це є цілковито виключеним. Пролетаріят у своїй боротьбі дуже виростає духовно над іншими працюючими клясами,—селянами ти дрібною буржуазією,—але і ці також зростають рівночасно в смислі інтересу до політики і розумінню її. Ріжниця між цими ріжними клясами ніколи не буде дуже великою.

Поруч з клясами фізичної праці росте також верства інтелігентів, котра стає все численнішою, все більш потрібною для процесу продукції, професія якої полягає в придбанні знання, у вправі та розвитку інтелекту.

Ця верства займає середнє місце між пролетаріатом і капіталістичною клясою; вона не заінтересована безпосередньо в капіталізмі; однак, супроти пролетаріату буде ставитись з недовір'ям так довго, аж поки вона не вважатиме його дослідим до перебрання своєї долі у власні свої руки. Навіть такі члени освічених кляс, котрі найгарячіше виступали за визволення пролетаріату, як наприклад соціалісти-утопісти, негативно ставились до робітничого руху з початку клясової боротьби. Довір-

ря, котре починають мати до пролетаріату виступаючі за соціалізм інтелігенти, не треба змішувати з тим довіррям, яке почували в Німеччині до урядових соціялістів, починаючи з 4 серпня 1914 р. ліберали та центристи, а навіть саме правительство. Довірря першого роду виходить із переконання, що пролетаріят досяг сили і здатності сам себе визволити. Довірря другого роду повстає із сподівання, що відповідні соціялісти визвольну боротьбу пролетаріату не вважають більш за серіозну.

Зовсім без інтелігентів, або проти них неможливо завести соціалістичну продукцію. При тих відносинах, коли більшість населення ставиться з недовіррям, або негативно до пролетарської партії, тим більше таке недовірря буде серед маси інтелігентів. В такому разі пролетарська партія не тільки інтелектуально далеко не мала в переваги над рештою населення, але вона в цьому відношенні зоставалась би позаду своїх противників, хоча би у соціальних справах її теоретична точка погляду і була вищою.

Значить, шлях Парагваю в Європі являється незручним. Залишається тільки другий шлях, який вибрали Наполеон I—18 береснева 1799 р., та його наступник Наполеон III—2 грудня 1852 р.: шлях правління за допомогою переваги централізованої організації над неорганізованою народною масою та переваги військової сили, котра основується на тому, що супроти оружної сили правительства стсіть народня маса або тільки безоружна, або й стомлена від оружної боротьби.

Чи ж можна збудувати на цій основі соціалістичний спосіб продукції? Цей спосіб продукції означає організацію продукції громадою. Він вимагає економічного самоуправління всієї народної маси. Державна організація продукції бурскратією, або диктатурою якоїсь окремої верстви народу не означає соціалізму. Він потрібує організаційного вишколення широких мас народу, передбачає численні вільні організації як економічного, так і політичного ріда та потрібує повної свободи організацій. Соціалістична організація не повинна бути казарменною організацією.

Диктатура меншості, котра схотіла б дати народу повну свободу організацій, тим самим уже поховала б свою власну силу. Коли б же вона, навпаки, спробувала утвердитись через обмеження цієї свободи, то вона тим гальмувала б розвиток в напрямі до соціалізму, замість того, щоб йому сприяти.

Найсильнішу свою піддержку диктатура меншості знаходить завжди у віddаній їй армії. Але чим більше вона на місце сили більшості ставить силу зброї, тим більше штовхає вона також і всяку спозицію шукати свого щастя через багнети та кулаки, замість голосування, в якому її відмовлено; тоді формою

вирішення політичних і соціальних протилежностей буде горожанська війна. Де не панує повна політична та соціальна апатія, або розлука, там диктатура меншості буде загрожена насильственими бунтами, або постійною партізанською війною, які легко виростають у довго-триваючі оружні повстання більших мас, поборення котрих забирає у диктатури всі військові сили. Тоді диктатура не виходить більше з горожанської війни і знаходиться в постійній небезпеці бути поваленою нею.

Для будування соціалістичної громади немає більшої перешкоди, як внутрішня війна. При сучасній стадії далекодіучого географичного поділу праці велике індустріальне підприємство всюди знаходиться в найсильнішій залежності від певності зносин, рівно ж як і від певності виконання договорів. Зовнішня війна до крайності затруднила б уже соціалістичне будування, навіть тоді, коли б ворог не вступив у краї. Зовсім слушно російські соціалісти всіх напрямків підкреслювали в теперешній російській революції необхідність миру для господарського відбудування. Далеко більше загибельною для громадського господарства, ніж зовнішня війна, являється війна горожанська, котра з необхідністю відограється внутрі краю; вона так же спустошує та паралізує його, як і ворожа інвазія, та ще буває при тому далеко більш жорстокою.

В боротьбі держав одної проти одної звичайно ходить тільки про здобуття, або втрату певної сили одного або другого правительства, а не про ціле їхнє існування. Після ж війни ріжні воюючі правительства та народи хочуть і мусять жити в мирі, коли не завжди також і в дружбі.

Зовсім інакше стоять сторони одна до одної в горожанській війні. Вони провадять війну не для того, щоб вирвати деякі уступки у противної сторони, а потім жити з нею в мирі! В горожанській війні не буває також і так, як за демократії, де меншості знаходиться під охороною та де кожна партія, яка опиняється в меншості і мусить одмовитись од правління, ніяким чином не відмовляється тим од політичної діяльності або не потрібue її обмежувати; заожною партією, яка опиняється в меншості, залишається право добиватись більшості, а затім перебрати правління.

В горожанській війні кожна сторона бореться за своє існування і загрожує переможеній повним знищеннем. Свідомість цього легко робить горожанську війну жорстокою. Іменно меншість, яка тримається при владі військовою силою, має нахил поборювати крівавим способом своїх противників та десяткувати їх в дикій різні, коли вона була загрожена в повстанні і їй удалось його здушити. Паризькі дні в червні 1848 р. та крівавий тиждень у травні 1871 р. показали це з жахливою виразністю.

Система хроничної горожанської війни, рівно ж як і її альтернатива при диктатурі,—повна апатія і розпука мас,—роблять будування соціалістичної системи продукції цілком неможливим. І при цих умовах диктатура меншості, котра родить з природою необхідністю горожанську війну та апатію, має бути найвищим засобом до здійснення переходу від капіталізму до соціалізму.

Де-хто змішує горожанську війну з соціальною революцією, вважає її за форму останньої і готовий знайти оправдання неминучих в горожанській війні актів насильства в тому, що без них така революц'я є неможливою. Так було, мовляв, завжди в кожній революції і так завжди буде.

Як раз ми, соціаль-демократи, не додержуємося тієї думки, що раз завжди так було, то так мусить завжди і бути. Образ революції ми створили собі після зразків дотеперешніх буржуазних революцій. Пролетарська революція здійсниться при цілком інших умовах, як ті.

Буржуазні революції вибухали в тих державах, де деспотизм, спираючись на відділене від народу військо, здушував всі стремління до волі, де не було свободи преси, зібрань, союзів, загального виборчого права та не було правдивих народніх представництв. Тоді боротьба проти правительства з необхідністю прибрала форму горожанської війни. Сучасний пролетаріят, принаймні в Західній Європі, приходить до політичної влади в тих державах, в яких од десятиліть демократія, як що й не „чиста”, то все-таки певна міра демократії, пустила глибоке коріння, а військо не являється більше так цілковито віддаленим од народу, як перед тим. Ми не потрібуємо ні в якому разі припускати, що в Західній Європі повторяться явища великої французької революції. Як що сучасна Росія виказує так багато подібності до Франції 1793 року, то це показує тільки, як близько вона стоїть до стадії буржуазної революції.

Треба відріжнити соціальну революцію від політичної революції і горожанської війни.

Соціальна революція є глибокайдучим перетворенням усієї громадської будівлі, яке переводиться через заснування нового способу продукції. Це є довгий процес, який може продовжуватись десятки літ і закінченням котрого не можна поставити точних границь. Він удастся тим скоріше, чим більш мирними будуть ті форми, в які він виливається. Внутрішня, як і зовнішня, війни являються його смертельними ворогами. Соціальна революція починається звичайно з політичної революції, з раптового змінення в державі вільносин сил клас, через що досі виключена від політичної влади класа заволодіває апаратом прав-

ління. Політична революція є раптовим актом, який може дуже швидко здійснитись і прийти до кінця. Його форми залежать від форми держави, в якій він здійснюється. Чим більше панує демократія, тим більше вона не тільки формально, але і фактично закріпляється в робочих масах, тим більшою є імовірність, що політична революція буде мирною. Навпаки, чим більше дотепер пачуюча система опирається не на більшість населення, а представляє його меншість, яка держиться при владі лише військовою силою тим більш є імовірним, що політична революція набере форми горожанської війни.

Однак, навіть в останньому випадкові оборонці соціальної революції мають дуже важливий інтерес у тому, щоб горожанська війна осталась лише тимчасовим, швидко-відограмм епізодом, щоб вона послужила тільки для привернення та укріплення демократії, впливам котрої вона передається і соціальну революцію; себ-то, щоб остання в даний момент не йшла дальше того, ніж готова йти більшість народної маси; бо переступаючи ці межі соціальна революція, якби не була для далеко-сягающего духу бажаною негайна реалізація конечної її цілі не знайшла б необхідних умов для створення чогось тревалого.

Але ж чи терор паризького пролетаріату та дрібної буржуазії, себ-то диктатура мещанства, не дав під час великої французької революції наслідків найвищого історичного значіння?

Вірно. Однак, якого роду були вони? Та диктатура була дитиною війни, котру проводили союзні монархи Європи проти революційної Франції. Завдання—побідоносно відбити цей напад історичною причиною терору. Воно тим самим іще раз виразно доказало стару істину, що диктатура може краще провадити війну, ніж демократія. Але воно ні в якому разі не доказало, що диктатура є методою пролетаріату для переведення соціального перевороту в його розумінню та для встановлення його політичної влади.

Що до енергії, то терор 1793р. трудно перевищити. Не дивлячись на те, паризьким пролетарям не удалось тим способом удержатись при владі. Диктатура стала методою, якою ріжні фракції пролетарської та дрібно-буржуазної політики поборювали одну одну, та, нарешті, вона стала методом для поєлання кінця всякої пролетарської та дрібно-буржуазній політиці.

Диктатура низких верств вирівнює дорогу для диктатури шабель.

Коли після прикладів буржуазних революцій хочуть говорити, що революція є рівнозначною з горожанською війною та диктатурою, то мусять також зробити і відповідні висновки та сказати: революція з необхідністю кінчиться пануванням Кромвеля або Наполеона.

Але це ніяким чином не являється необхідним вислідом пролетарської революції там, де пролетаріят складає більшість нації, а ця остання демократично організована. Лише там існують умови для соціалістичної продукції.

Ми не можемо під диктатурою пролетаріату розуміти нічого іншого, як його панування на ґрунті демократії.

6. Установчі збори і совіти.

Протилежність між демократією та диктатурою набрала високо-актуального значення в російській революції.

Соціялісти Росії вступили в революцію розколеними. Вони розпадались на соціалістів-революціонерів і марксистів. Соціалісти-революціонери були в першу чергу представниками селянства, яке в протилежність до всієї останньої Європи—було ще революційним чинником і через це мігло йти рука в руку з соціалістичним пролетаріатом. Супроти них стояли марксисти, представники індустрияльного пролетаріату. Всі ж поділялись на меншевиків, котрі приймали, що при даних економічних основах Росії революція може бути тільки буржуазною, якщо вона не відбуватиметься одночасно з європейською соціалістичною революцією, і на більшевиків, які вірили у все-могутність волі та сили і тепер, не звертаючи уваги на ہідсталість Росії, хотіли революцію зробити соціалістичною.

За час революції протилежності гогли'ились. Меншевики вважали своїм завданням взяти участь в тимчасовому коаліційному правительству, доки установче національне зібрання не сформує достаточно правительства. Більшевики хотіли ще перед скликанням установчих зборів повалити це тимчасове правительство і замінити його своїм постійним правителством. До цього прилучилася іще протилежність у питанні про мир. Меншевики, також як і більшевики, дуже хотіли негайного миру; і ті, і інші хотіли його на основі Цимерванльського—без анексій і контрабуцьї.

Обидва напрямки були в Цимерванльському—меншевики належали там до більшості. Але меншевики хотіли загального миру, вони хотіли, щоб усі юючі прийняли гасла: без анексій і контрабуцьї.

Як скоро це було досягнуто, російська армія мала бути готовою цю бою, зі броєю в руках. Навпаки, більшевики доказались негайного миру за всю цінність; вони готові були, коли б це було, отримати заключити його як сепаративний мир, та стара-

діль змусити до нього, вносячи велику дезорганізацію сил армії.

Їх підтримувала загальна стомленість війною широких мас війська і народу, рівно ж як і ніби бездіяльність тимчасового правительства, яке хоч і перевело далеко більше політичних і соціальних реформ, ніж перевело б за такий час яке будь інше буржуазне правительство, але все-таки не так багато, як сподівались од революційного правительства. Вибори до установчих зборів не могли відбутись так скоро, як того бажали. Насамперед треба було поновити старий бюрократичний апарат, треба було створити демократичні міські та обласні представництва. Та й складання списків виборців зустріло величезні затруднення в колишньій державі, де остання народня перепись одбулась в 1897 р. Так все знова відсувувались вибори до Установчих Зборів.

Але насамперед не хотів приходити мир. Які чинники не були б винні в тому, але держачні мужі Антанти не зрозуміли, як необхідно було тоді для них же самих обявить свою готовність до миру без анексій і контрибуцій. Вони провадили таку політику, що російському народові Антанта здавалась перешкодою до миру, а разом з Антантою і тимчасове правительство, котре було з нею в порозумінні. Це було причиною, чому частина меншевиків – інтернаціоналісти – настоювала на розриві з Антантою і виступала опозиційно до тимчасового правительства. Однак, вони не йшли так далеко, як большевики. Ці останні при таких обставинах здобували собі ґрунт за рахунок меншевиків та тимчасового правительства, котре ім і вдалося скинути в листопаді н. ст. 1917 року. Сила їхньої пропаганди показалась так великою, що вони змогли перетягти на свій бік частину соціалістів революціонерів. Ліві соц.-рев. в дальньому йшли з большевиками, вступили в їхнє правительство; праві ж, як і центр остались по стороні меншевиків.

Свою силу большевики черпали з великих сподівань, котрі робили їх активними. Як що вони хотіли зберегти свої сили, то мусіли оправдати сподівання. Чи було це можливим?

Большевицька революція збудована була на тому припущення, що вона стає вихідною точкою до загальної європейської революції; що смілива ініціатива Росії викличе повстання пролетаріату цілої Європи.

При такому припущення природньо було, однаково, яких форм прибере російський сепаратний мир, які кагіцтва й тягості накладе він на російський народ, яке толкування самоозначення народів принесе він. В такому разі було також однаково, чи буде Росія боєздатною, чи ні. Європейська революція, по цій думці, язлялася найкращою зброєю російської революції; вона

мусіла принести всім народам на дотеперішньому російському терені повче і дійсне самоозначення.

Революція в Європі, яка принесла б і закріпила там соціалізм, мусіла також бути засобом до усунення тих перешкод для переведення в Росії соцялістичної продукції, які були там приготовані економичною відсталостю країни.

Все це було дуже льогично, обдумано і добре обґрунтовано, як що припускалось, що російська революція неодмінно мусить викликати європейську. Але що тоді, коли б до того не прийшло?

Припущення до цього часу не оправдалось. І тепер обвинувачують пролетар'їв Європи, що вони російську революцію продали і зрадили. Це є обвинувачення проти невідомого, бо кого ж хочуть зробити відповідальним за поведінку європейського пролетаріату?

Є старий марксистський принцип, що революції не можна робити, а що вони повстають з віднисин. Але відносини Західної Європи так відріжняються од відносин Росії, що революція тут не мусить уже з необхідностю викликати революції там.

Коли в 1848 р. у Франції вибухла революція, вона зараз же перекотилася звідси на схід-південну Європу. Однак, вона спинилася на російській граничі. А, навгаки, коли в 1905 р. революція вибухла в Росії, то вона відбилася на заході де-якими сильніщими рухами за виборче право; в кождім разі, нічим таким, що можна було б змалювати, як революцію.

Не треба, мовляв, занадто закипати большевикам те, що вони сподівались європейської революції. Інші соціялісти робили те ж саме. і ми певне йдемо назустріч порядкам, кстрі приносять велике загострення клясової боротьби та міжуту привести до цілого ряду несподіванок. А коли більшевики й писміливсь у своїх сподіваннях революції, то хіба Бебель, Енгельс та Маркс іноді не помилялись також? Цього не можна заперечувати. Але ці рікіли не зазнавали революцію на якийсь означенний час і ніколи не строїли своєї тактики на тому, щоб існування партії, продовження пролетарської клясової боротьби було зроблено залежним од наступлення революції та щоб пролетар'ят був поставлений перед ділемою: або революція, або банкротство.

Як всі підлітичні д'ячі, вони часом також помилялись у своїх сподіваннях. Але такого роду помилка ніколи не зм'гла завести їх на фальшивий шлях, у глухий кут.

Наши більшовицькі тоариши поставили все на карту загальної європейської революції. Коли ця карта не вийшла, всім смущені були піти шляхом, котрий поставив їм завдання не

до роз'язання. Вони мали без армії обороняти Росію проти сильних і безоглядних ворогів. Вони мали закласти режим добробуту для всіх при стані загального розкладу і нужди. Чим менше було матеріальних і духовних умоз для всього того, до чого вони прагнули, тим більше чули вони себе змушеними замінити те, чого їм бракувало, примусом нічим не скритої сили, диктатурую. Вони мусіли це робити тим більше, чим більше в Народних масах росла опозиція проти них. Так стало неминучим, що на місце демократії вони впровадили диктатуру.

Як що більшевики помилялись у своїму сподіванні, що їм треба тільки прийти до влади, щоб вибухла Європейська революція, то не менше помилялись вони і в сподіванні, що їм треба лише захопити керму державою, а більшість населення буде радіючи купчиться навколо них. Будучи при створеніх положеннях Росії умовах опозицією, вони, як ми вже зауважили, розчинили велику силу пропаганди. Невеличка купка ще з початку революції, вони в бійці стали огірьками сильними, що захопили державну владу. Але чи мали вони за собою масу населення?

Це мали показати установчі збори, яких домагались більшевики, як і інші революціонери, навіть завзято домагались; установчі збори, які були вибрані на основі загального, рівного, прямого і тайного виборчого права.

Безпосереднє після захоплення більшевиками правління новий режим був потверджений другим всефосійським зіздом союзів. В усякому разі при спротивленні сильної меншості, яка з протестом покинула зізд. Але більшість ще не відкидала думки про установчі збори. Потверджуючи союзське правительство, постанова починалася словами: „Для управління країною до скликання установчих зборів складається тимчасове робітничо-селянське правительство, яке з'єднується „Рада Народних Комісарів.”

Тут, значить, установчі збори були визнані інституцією, яка стоїть над Радою Народних Комісарів.

8 листопада правительство розпустило петроградську міську думу на той ідстав, що вона стоїть у противоріччі до поглядів населення, які виявилися в революції 7 листопада та „приймі борах до установчих зборів.“ Нові вибори було розписано на основі іншукого загального права голосування.

Скорі, однак, знайшли причину до виборів в установчі збори і 7 грудня всеросійський виконавчий комітет союзів опубліковав постанову, в якій він говорив:

„Якого б рода не була організація виборв до інституції, зложеної із виборних представникв,—дійсно демократичним і фактично представляючим єю народу може вона вважатись лише тоді, коли буде визнано і прикладатиметься право виборців на опротестування їхніх послів. Це є принцип дійсної демократії, як відносно всіх представницьких тіл, так і у відношенню до Установчих Зборів.... Зізд рад робітничих, салдацьких і селянських депутатів, скликаний на паритетних основах, має право призначати нові вибори до всіх міських, обласних та інших представницьких тіл, не виключаючи Установчих Зборів. На дамагання більше як половини виборців одновідної виборчої округи ради мусять призначити нові вибори.”

Дамагання, щоб більшість виборців в кожний момент могла відкликати того посла, котрий не відповідає більше її поглядам, цілковито відповідає принципам демократії. Навпаки, з цієї точки погляду не можна пояснити, чому совіти мали прийти до того, щоб розписувати нові вибори. В той час іще не йшли дальше проти установчих зборів. Не порушували ані інститута самих зборів, ані права виборів до них.

Все значніше, однак, виявлялось, що вибори не дали більшості большевикам. Тому „Правда” з 26 грудня 1917 р. опублікувала ряд тез про установчі збори, котрі начеркнув Ленін і прийняв Центральний Комітет. Особливо важливим серед них являються дві. Одна заявляє, що вибори відбувались скоро після перемоги большевиків; друга вказує, що перед тим розкололись соціялісти-революціонери. Через те ж, що ліві й праві соціялісти-революціонери мали спільні виборчі списки, вибори не виявляють ясної картини дійсного настрою мас.

Хто був цеї думки, той, беручи на увагу вище цитовану постанову з 7 грудня, мав прийти до такого висновку: призначити нові вибори до установчих зборів в тих виборчих округах, в яких були вибрані соціялісти-революціонери. Для якої, інакше, цілі приймали б ту постанову? Однак, 26 грудня її було вже забуто. І враз цілком іншу пісню почулось в обох Ленінських речечнях, якими ми тут займаємося. /Після того, як він показав нам, що вибрані щойно установчі збори нічого не варти, бо вони не дають виразу справжнього настрою цілої народної маси, він заявляє, що «загалі всякі вибрані на основі загального виборчого права, себто масами, установчі збори нічого не варти:

„Республіка совітів представляє не тільки вищу форму демократичних установ (в порівнанні з буржуазною республікою і установчими зборами, як її завершенням), але чана являється також єдинокою формою, яка уможливлює безпосередній перехід до соціалізму.”

Шкода тільки, що до цього доторзумілись тільки після того, як опинились в меншості в Установчих Зборах. А раніше ніхто, так завзято їх не домагався, як Ленін.

Конфлікт з Установчими зборами був неминучим. Він кінчився перемогою совітів, диктатуру яких було проголошено тревалою формою правління Росії.

7. Совітська республика.

Совітська організація є продуктом російської революції 1905 р. Пролетаріят приступив тоді до масових акцій, для яких він потрібував масової організації. Тайні організації соціаль-демократів та соціалістів-революціонерів обхоплювали лише сотні членів, які мали вплив на кілько тисяч робітників. Політичні та професійні масові організації за царського абсолютизму не могли скластися. Одиночними масовими організаціями робітників, які стала революція, були витворені самим же капіталом: окремі підприємства. Вони стали тепер організаціями масової пролетарської боротьби. Кожне підприємство з місця матеріальної продукції обернулось в місце політичної пропаганди та акції. Робітники кожного підприємства сходились разом і вибирали депутатів, які об'єднувались в раду депутатів, в совіт. Власне меншовики були ініціаторами цього руху, що мав потім таке велике значення. Так витворена була форма пролетарської організації, яка обхоплювала всіх, бо вона містила в собі всіх найманіх робітників. Вона уможливила можучі акції і зробила глибоке враження в свідомості робітників. Коли вибухла в березні 1917 р. друга російська революція, зараз же знову почалася совітська організація. І на цей раз на більше високій основі, відповідно до спілості пролетаріяту, яка значно виросла з часу першої революції. Совіти 1905 р. остались місцевими установами, обмеженими окремими містами. Совіти ж 1917 р. були не тільки далеко більш численними, але вони вступили між собою в тісний зв'язок; окремі совіти об'єднувались в більші союзи, які знову з'єднувались в одну обхоплючу цілу державу організацію; сформовані цієї організації були періодичні всеросійські зізди совітів, рівно ж як і постійний центральний виконавчий комітет.

В цей час совітська організація може вже оглянувшись на свою велику і славну історію. А ще більш поважна стоїть перед нею, і то не в одній Росії. Всюди виявляється, що супроти колосальних сил, якими економично і політично розпоряджає фі-

нансовий капітал, дотеперешні економічні та політичні методи боротьби пролетаріату не годяться. Їх не треба цуратися; для нормальних часів вони лишаються необхідними; але часом вони ставляться перед такими завданнями, яких вони не можуть виконати і де тільки обєднання всіх політичних і економічних засобів сили обіцяє успіх робітничій клясі.

Російська революція 1905 р. викликала в німецькій соціальдемократії ідею масового страйку. Партийний зізд 1905 р. визнав його. Зізд 1906 р. старався потім усунути вражливість та побоювання урядовців професійних союзів. Відносно масового страйку він постановив:

„Як що Центральний Комітет партії вважатиме необхідним масовий політичний страйк, то він має стати в звязок з Генеральною комісією професійних союзів та вжити всіх тих заходів, які будуть потрібні для успішного переведення акції.”

Після всього досвіду з масовим страйком ми тепер знаємо, що ця постанова в основі була помилковою. По-перше через те, що масовий страйк обіцяє тим більший успіх, чим більш несподівано, враз вибухає він сам собєю із певної ситуації. Призначення його партійними чи професійними управами після попередніх порозумінь робить необхідними клопотні підготовлення, які можуть розстроїти всякий успіх.

До цього прилучається ще й те, що професійна бюрократія все більше спротивлюється всяким самочинним акціям. П, професійні союзи продовжують бути, безумовно, необхідними. Пролетаріят є тим сильнішим, чим більшими являються число членів і грошові засоби його професійних організацій. Але широкі, тривалі організації з великими засобами не можливі без сталої фішклененої управи, себ-то без бюрократії. Без бюрократії професійних організацій такоже не можна обійтись, як і без самих тих організацій. Вона має свої тінєві сторони такоже, як і парламентарізм або демократія, але остается такоже, як і ці останні, необхідною для визволення пролетаріату.

Однак, цим ще не сказано, що треба визнати всі її домагання. Її треба обмежити тим, що являється її першим завданням і в чому її не можна замінити,—управлінням професійним фондом, роботою для розширення організації, порадою робітникам при їхній боротьбі. Але вона не годиться для проводу тими сильними масовими акціями і боротьбю, які все більше стають прикметою нашого часу. Професіоналіст, як і парламентарій може тут успішно діяти в міру свого досвіду та свого знання; самий же провід усе більше буде припадати представництвам підприємств,—робітничим радам. У ріжких країнах поза Росією, як напр. в Англії, так і організації (shops assistants або shops stewards) поруч з професійними організаціями відогравали вже

лику ролю в масовій боротьбі.

Таким чином,sovітська організація є одним із значніших явищ нашого часу. Вона обіцяє набути рішучого значення у великих рішучих конфліктах між капіталом і працею, до яких ми йдемо.

Але чи можемо ми вимагати від совітів ще більшого?

Большевики, які разом з лівими соціалістами революціонерами по революції в листопаді 1917 р. придбали більшість в російських робітничих рядах, після розгону установчих зборів з союзу, що був до того клясою організацію для борьби, почали робити державну організацію. Вони усунули демократію, яку завоював собі російський народ в березневій революції. Відповідно до цього большевики перестали називати себе соціальними ократами. Вони іменують себе тепер комуністами.

Правда, вони не хочуть зовсім одмовитись від демократії. Ленін у своїй промові 28 квітня 1918 р. означає совітську організацію, як „вищий тип демократії“, як повний провал „буржуазного її викривлення.“ Пролетарям та бідним селянам була дана тепер повна свобода.

Але під демократією до цього часу розуміють рівність політичних прав усіх громадян держави. Привилеговані законом верстви мали завжди свободу поступування; але це не означає, як демократію.

Совітська Республіка має бути організацією диктатури пролетаріату, котра одна, як висловлюється Ленін, „уможливлює безболісний перехід до соціалізму.“ Цим він установлює, що все не представлене у совітах населення робиться політично безправним.

Ми вже сказали все, що можна сказати про ідею диктатури пролетаріату. Тепер ще декілько уваг відносно здійснення її в формі совітів.

Чому совіти мають уявляти з себе більш безболісний перехід до соціалізму, ніж він був би при загальному праві голосування? Очевидно тому, що таким способом капіталісти виключаються із законодавства.

Тепер же можливо тілько нідвое. Перш: капіталісти із своїми прихильниками є тільки незначна купка. Тоді, як можуть вони при загальному праві голосування гальмувати перехід до соціалізму?

Навпаки,—коли при загальному виборчому праві вони з'являться, як не значна меншість, то вони скоріше покоряться своїй долі, ніж тоді, коли б виборче право набрало таких форм, що ні одна людина не може з певністю сказати, яка власне

партія має за собою більшість населення. В дійсності цілком неможливо позбавити прав самих лише капіталістів. Хто є капіталістом в юридичному смислі? Власник?

Навіть в економично так далеко розвиненій країні, як Німечинна, пролетаріят котрої є так численним, впровадження соцітської республіки позбавило б політичних прав великі маси. В 1907 р. в Німецькій державі число принадлежних до ріжник професій (заробітників та іх семей) трох великих груп—сільського господарства, індустрії та торговлі—виносило в групі слугу жащих і найманих робітників трохи більше 35 міліонів, а само стійних 17 міліонів. Значить партія, маюча за собою зовсім певно більшість найманих робітників, могла б все-таки представляти меншість населення. З другого боку, коли робітники обєднаються, то вони і при загальному праві голосування не мають чого боятись своїх противників. Загальне право голосування, яке приневолює їх до боротьби проти спільногого ворога, обеднає їх іще скоріше, чим обмеження політичної боротьби в соціті, з котрих виключені клясові вороги і в котрих політична боротьба набирає форми ворогування одної соціалістичної партії проти інших соціалістичних партій. Замість клясової свідомості виховується самий справжній сектантський фанатизм.

Але тепер друга можливість: капіталісти з своїми прихильниками являються не меншістю, а великою масою, котра у вибраному на основі загального голосування парламенті може робити серіозну опозицію.

Що покращало б від того, коли б у законодавчому тілі цю опозицію привели б до мовчання?

Всюди сами капіталісти являються лише тоненькою верствою. Але їхнє сторонництво в порівненні з соціалістами може бути лише великим. Не треба уявляти собі, що тільки куплені, або особисто заінтересовані люди виступають за капіталізм. Поза соціалізмом в даний момент капіталізм являється одинско можливою формулою продукції на вищому щаблі. Хто не вважає за можливий соціалізм, той, коли він мислить мoderно, мусить бути за капіталізм, навіть коли він в ньому зовсім не заінтересований. Але й з одсталих, ворожих до капіталізму верств стойть багато на ґрунті приватної пласності на засоби і продукції, а тим самим на тому ж ґрунті, на якому виростає і капіталізм. У відсталій країні через це може бути дуже велике число населення, яке захищає капіталізм безпосередньо, чи посередньо. Його опозиція не знищується через те, що у нього відберуть право голосування. Тим енергійніше вони будуть виступати проти всіх заходів нового тиранського режиму. При загальному праві голосування, в повній демократії, всі кляси та інтереси заступлені в законодавчому зібрannі відповідно своїй силі. Кожна кляса і па-

ртія може критикувати найвільніше всякий проект закону, вказувати його дефекти; але число противників дає також можливість зінати, яке спротивлення знаходить він серед населення. В союзах всяка противна критика виключена; дефекти закону виявляються не так легко. Про спротивлення, яке повстане проти нього серед населення, рішучо нічого не знають. Тільки після того, як закон уже оголошений, появляються критики та спротивлення. Замість того, щоб дефекти закону виступали під час обсудження його, вони виказуються при його переведенні.

Так і совітське правителство бачило себе примушеним доповненням та послабленою практикою підточувати дуже важливі закони, допускати знов через задні двері ті елементи, які тільки що було викинено через передні двері. Що право голоса по роду заняття, в протилежність до загального права, має тенденцію звужувати кругозор учасників, на це ми вже вказували. Що через все це перехід до соціалізму представляється більше безболісним, ніж через загальне виборче право та вільну дискусію всіх партій заступлених відповідно до відношення їх сил,— це треба віддати великому сумніву.

Але не менше сумнівно, ніж безболісність, стає при соютській конституції і сама диктатура пролетаріату. Диктатура—певно. Але чи як раз диктатура пролетаріату?

При економічній структурі Росії совіти могли досягти свого пануючого положення тільки через те, що вони в 1917 р. не обмежились, як в 1905 р., тільки на мійському, індустріальному пролетаріаті. На цей раз в совіти організовались також солдати та селяни. З розкладом армії солдати стратили відповідне їхньому числу значіння. Невелике військо, яке набрали народні комісари, стало для них важливим не стільки своїми виборчими записками, як своїми багнетами. В усякому разі і виборчі записи червоні армії грали немалу роль. В ріжких совітах, як наприклад при виборах в Петербурзі, їм було залишено значну частину мандатів. Але ще важливішими стали голоси селян, які складають велику більшість населення Росії. Вони по соютській конституції становлять більшість населення, управненого до участі в законодавстві та управлінні. Те, що нам виставляють, як диктатуру пролетаріату, при послідовному переведенні та коли б якась взагалі кляса безпосереднє могла здійснити диктатуру, що є можливим тільки для партії, це прибрало б образ диктатури селянства. Значить, виявляється, що найбільш безболісне переведення соціалізму запевнено тоді, коли воно відається в руки селян. Але коли селяни становлять більшість у соютській організації, то з другого боку ця

остання не обхоплює всього пролетаріату.

З початку погляд на те, хто може органіватись у совіти і які совіти можуть приєднатись до загальної організації, не був цілковито ясним. Дуже часто панувала думка, що всяка фахова організація може утворити світи і, як така, мусить бути узгляднена. Ще 28 травня 1918 р. „Leipziger Volkszeitung“ принесла статтю, яка очевидно походить з большевицьких кол, під заголовком „Совітська Республіка.“ Там говориться:

„Совітське представництво має кращу властивість всяко-го демократичного представництва; воно наділяє в сіх го- рожа ч ілковито рівним правом, в сі кляси в'дповідного краю тішаться ц ілкови- тою можливостю одержати в совітах представни- тво, яке точно відповідає їхній силі та їхній особливій соціаль- ній взаї. Само собою зрозуміло, що вони мусить попереду орга- нізоватись, але в усякому разі нев партії во схемі дотеперіш- нього демократизму, а відповідно до нових демократичних форм— в окремі класові або професійні організації.“

Легіен і Консортен можуть бути задоволені цим зведен- ням соціаль-демократичної партії до професій- ної организації. Але й реакціонери, які загальне, рівне виборче право хочуть замінити становим, знаходять тут квітічку, з котрої можуть посмоктати меду. Оборонець проле-тарської диктатури продовжує:

„Буржуазія, як така, не має досі свого представництва в совітах не з тої причини, що вона туди не допускається, але через те, що вона з своєї сторони бойкотує совітську владу і, з другого боку, не має ہахилу організоватись по пролетарсь- кій схемі.“

Чи вона справді не має до цього ہахилу? А чи не чув ні- коли наш большевицький приятель чого-сьбуль про організацію підприємців? І чи здається йому окремий капіталіст при загаль- ному пр ві голосування дійсно більше небезпечним, ніж організація підприємців у совітському союзі? Однак, ми зараз же до- відуємося, в чому полягає перевага совітської організації над загальним виборчим правом:

„Само собою може бути принято, що будь-які організації буржуазії для боротьби до совітів не допускається.“

Іншими словами, совітська організація має перед загаль- ним правом голосування перевагу більшої свалі. Вона може виключити з поміж себе всі організації, які вона вважає ворожими. Вона „наділяє всіх горожан цілковито рівним правом,“ але „само собою зрозуміло“ вси можуть ним користуватись лише в розумінні совітського правительства. Всеросійський З'езд

совітів, який закрився 12 липня 1918 р., виробив конституцію совітської республіки. Вона встановлює, що не всі принадлежні до російської держави, а тільки певні категорії мають право вибрати депутатів до совітів.

Вибрати можуть тільки ті, „котрі добувають засоби до своєго удержання продуктивною або загально—користною працею.“ Але що є „продуктивна і загально—користна праця“? Це є правдиве каучукове поняття. Не менше каучуковим є означення тих, які позбавлені права виборів. До цих належать ті, „які наймають робітників з ціллю прибутку.“ Робітник в домі або ремесник з одним підмайстером може зовсім по-пролетарському жити і почувати, але не має права вибрати. Ще більше пролетарів стає безправними через постанову, яка відбирає право участі у виборах у приватних торговців та торговців-посередників. Робітник, який стає безробітним та, щоб якось перебитись, відчиняє фруктову лавку або продає газети, тратить своє виборче право.

Дальша постанова позбавляє цього права всякого, хто має „нетрудовий прибуток, наприклад, проценти з капіталу, прибуток з підприємств, прибуток з майна.“ Як великий мусить бути „нетрудовий прибуток“, який тягне за собою втрату виборчого права, про це не говориться. Чи належить до нього вже володіння книжкою ощадної каси? Інший робітник, особливо в маленьких містах, має домок. Щоб якось вдергатись на поверхні, він приймає кватиранта. Чи попадає він через це в категорію людей з нетрудозим прибутком? В Петербурзі страйковав Обуховській завод, „ця кріпость революції“, як назвав його в 1909 р. Троцький (Росія в революції ст. 83.). Я спитав одного товариша большевика, як він пояснює цей акт протесту проти совітського правительства.

„Це дуже просто, сказав він, робітники там усі капіталісти, кожен з них має домок.“

Як мало, видно, треба, щоб після порядку виборів совітської республіки бути відзначеним, як капіталіст, та втратити виборче право.

Ця каучукообразність означення поняття виборчого права, яка відчиняє двері найширшій сваволі, залежить не від законодавця, а від обставин. Ніколи не вдастся точно і недвозначно дати юридичне означення поняття пролетаря.

Постанова про призначення місця, яке розглядало б управлінність кожного до виборів та складало б списки виборців, рівно ж як і про те, як відбуваються вибори, чи тайно, чи одкритим, може, піднесенням рук, я не знайшов. В § 70 говориться: „точний порядок виборів.... встановлюється місцевими совітами згідно з інструкціями всеросійського цент-

рального комітету."

Ленін у своїй промові 28 квітня 1818 р. про соціалістичний характер совітів, між іншим, сказав слідуюче: "1. Виборцями являються тільки працючі та визискувані маси; буржуазія виключається. 2. Всяка буржуазна формальність та обмеженість виборів одпадає. Маси самі встановляють порядок і час виборів."

Виходить, значить, що кожне виборче зібрання може встановляти порядок виборів по своїй охоті. Славоля та можливість позбутись незручного опозиційного елементу серед самого ж пролетаріату підносяться через це до найвищого ступеня.

Побіжно зауважу тільки, що вибори до надмісцевих совітів являються непрямими, а це також улегшує вплив на не-користь опозиції.

Між тим, однак, до цього часу не вдалось перешкодити тому, щоб також і опозиція в совітах не прийшла до слова.

Але "безболісний перехід" до соціалізму вимагає, очевидно, замкнення рота всякої опозиції і критиці! Так 14 червня 1918 р. всеросійським центральним виконавчим комітетом була прийнята постанова:

"Представники партії соціалітів-революціонерів [правого крила і центра] і меншевики виключаються; разом з тим усім совітам робітничих, салдацьких та козацьких депутатів прогонується видалити представників цих фракцій з поміж себе."

Ці заходи направлені не проти якихось певних осіб, котрі заподіяли певні гідні кари вчинки. Кому звідка вчинки проти пануючого режиму, того зараз же арестують, того нема чого виключати. Про недоторканність (імунітет) депутата в до совітів в конституції совітської республіки не має мови. Не певні особи, а певні партії виключаються тут з совітів. А це на практиці означає не що інше, як те, що всі пролетарі, котрі стоять на Грунті тих партій, втрачають своє право голосу. Іхні голоси більше не числяться. Для цього не має якихсь певних гранич. § 23 конституції совітської республіки встановлює: "В інтересі робітничої класи, як цілого, Російська Соціалістична Федераційна Совітська Республіка позбавляє прав окремих осіб і цілої групи, які зловживають ними на шкоду соціалістичної революції."

Цим вся опозиція об'являється по-за законом. Бовсяке правительство, в тому числі і революційне, уважає, що опозиція зповідає своїми правами. Однак, цього ще не достаточно, щоб забезпечити безболісний перехід до соціалізму. Тільки що позбулись большевики опозиції внутрі совітів з боку меншевиків, центра та правого крила соціалітів-революціонерів, як загорілась боротьба між ними та лі-

вими соціалістами-революціонерами, разом з котрими вони складали правительство. Тепер також і ціх в більшій частині було вигнано з совітів.

Так що далі, то все більше звужувався серед самого пролетаріату круг тих, які мали політичні права і на яких спірався більшевицький режим. Виходячи з претензії уявляти з себе диктатуру пролетаріату, це стало в дальному диктатурою одної партії внутрі пролетаріату. Це могло все-таки якийсь час уявляти собою диктатуру більшості пролетаріату над меншостю. Тепер же, навіть, і те стало вже сумнівним.

Однак, кожний режим, також і диктаторський, має потребу виставляти себе, як виразника потреб більшості, і то не тільки пролетаріату, але всього народу. І більшевики не можуть також уникнути цього.

Паризький „Populaire“ з 6 липня 1918 р. повідомляє про розмову, яку мав Львів з лондонським послом совітської республіки Літвиновим. Львів, між іншим, зауважує:

„Ви знаєте, громадянине Літвинов, що навіть ті товариші заходу, які мали найсильніші симпатії до Вашого руху, були неприємно вражені розпуском Установчих Зборів. Що торкається мене, то про це я Вам казав уже в січні місяці, коли я бачив Вас останній раз. Чи не думаете Ви, що Ви мусили, в усякому разі, перевести нові вибори (до Установчих Зборів), щоб попередити ті напади, які проти Вас готуються?“

На це Літвинов відповів:

„Під цей час неможливо, беручи на увагу дане положення. Виражена в фрмі совітів демократія—точний вираз волі мас—являється однокою формою представництва, яка під цей час одповідає Росії. Зрештою ті, що протестували проти січніх виборів до совітів, при котрих вони були цілком побиті, спорили б також і проти виборів до нових Установчих Зборів, при яких ми напевне мали б більшість.“

Коли товариш Літвинов і його друзі так певні цього, то чому вони не допускають до того, щоб вибори відбулися?

Як що вони відбулися би при повній свободі і дали б більшевицьку більшість, то теперішнє правительство придбало б далеко сильнішу моральну базу як в краю, так і заграницею, ніж воно може придбати, як совітське правительство, при теперішніх методах виборів та управління. Насамперед був би усунений всякий закид соціалістичної критики; за ними ставби однодушно і з усією силою цілий Інтернаціонал борючогося пролетаріату.

Чому відмовлятися від цього незвичайного придбання, коли так певні більшості? Тому, що загальне виборче право під цей

час непідходяще для Росії і тількиsovітська організація відповідає її потребам? Але чим доказується це підтвердження? В усіх разі, воно стає зрозумілим, якщо пригадати, що кожне правительство любить ототожнювати себе з краєм та заявляти, що те, що не підходяще для нього, не підходить також і для краю.

Одно, в кождім разі, треба додати. Теперішня ситуація для заходження коло виборів до Установчих Зборів є несприятливою. Під час, коли підготувались і відбувались вибори до перших Установчих Зборів, іще панував у середині деякий лад. Тепер же, вся Росія роздирається горожанською війною. Чи має цей результат девяти місяцівsovітської республіки служити доказом того, щоsovітська організація є для Росії на більш підходящею та чи можна її визнати за таку, яка має наслідком перехід до соціалізму з найменшими стражданнями?

8. Наглядне навчання.

Супроти згаданих тут шкідливостей методи диктатури треба тепер поставити і її добру сторону; вона близкучо, мовляв, слугить для наглядного навчання; а навіть, коли б всна не вдержалась, то змогла б зробити на користь пролетаріатові багато дещо такого, чого не можна вже більше знищити.

Розглянемо насамперед наглядне навчання. Цей аргумент випливає явно із такого міркування: за демократії, де панує більшість народу, соціалізм можна удачно перевести, коли вляє нього, здобуто більшість. Довгий і трудний шлях. Далеко скоріше ми досягли б ціли, коли б енергійна, свідома ціли, меншсть захопила державну владу і використала її для переведення соціалістичник заходів. Успіхи її зараз же переконуюче вплинули б і хутко привернули б до соціалізду більшість, яка до того часу спротивлювалась їйому.

Це так дуже спокусливо і звучно бреніло в устах старого Вайтлінга. Тільки тут є єдина хиба: береться за данне іменно те, що треба доказати. Противники методи диктатури якраз і спорять проти того, що соціалістичну продукцію може здійснити меншість без співділання широкої маси наріду. Бо коли б спроба не вдалась, то вона, сама собою, послужила б для наглядного навчання, але в пристилежному напрямі, — не приваблювала б, а залякувала.

Люди, котрі здаються на такого рода навчання, а не на дослідження та вивчення соціальних відносин, нерозважливі при-

клоники самого тільки успіху, в разі провалу спроби не будуть розслідувати, з яких причин вона не вдалась. Вони будуть шукати причини не в несприятливості, або неспілості відносин, а в самому соціалізмі, і прийдуть до висновку, що він взагалі нічого не вартий.

Як видно, це наглядне навчання має один бік дуже підгорілий.

Як ми мусимо собі уявляти соціалізм?

Популярно зміст соціалізму ми можемо означити словами: воля і хліб для всіх. Це є те, чого сподіваються від нього маси, чому вони виступають за нього. Воля є не менш важливою реччю, як і хліб. І заможні, ізвіть багаті кляси, боролись за свою свободу; часто вони приносили найтяжчі жертви добром і кро-гю за свої переконання. Потреба свободи, самоозначення лежить у природі людини так же, як і потреба їжі.

Дої соціальль демократія давала народнім масам наглядне навчання того, що вона була найпослідовнішим борцем за волю всіх, не тільки найманих робітників, але також жінох, переслідуваних релігій та рас, Жидів, Негрів, Китаїців і т. д. Завдяки цьому наглядному навчанню вона вербувала собі прихильників далеко по-за кругом найманих робітників.

А тепер, як тільки соціальль-демократія прийшла до влади, це наглядне навчання мусить бути заступлене протилежним. Перші її дні мають сдзнатись знесенням загального виборчого права та свободи преси, позбавленням прав широких народніх мас, бо, на це треба завжди вказувати, про це як разходить при заміненні демократії диктатурою. Щоб припинити політичний валив вищих десятків тисяч, не досить позбавлення їх права виборів, бо вони впливають не через персональне подання голосів.

Усі дрібні торговці, ремесники, середній заможні селяни, більша частина інтелігентів, як тільки диктатура пролетаріату позбавить їх прав, через такого роду наглядне навчання зразу обернуться у ворогів соціалізму, оскільки вони не були такими попереду. Ворогами диктатури пролетаріату стануть рівно ж і всі ті, котрі болі віддані соціалізму з тої причини, що він боровся за волю всіх.

Привернути цим не можна нікого, хто вже перед тим не був соціалістом. Можна тільки збільшити число ворогів соціалізму.

Але ж він обіцяє не тільки волю, а й хліб. Це має заспокоїти тих, у кого комуністична диктатура відбирає волю.

Це не найкращі маси, які для хліба та збави миряться з утратою свободи. Без сумніву, матер'яльний добрібут міг би привернути до комунізму багатьох з тих, котрі ставились супро-

ти нього з недовір'ям, або відсторонились од нього завдяки його політиці обезправнення. Тільки мусить цей стан добробуту дій сно наступити, і то хутко, а не в обіцянаках на будуче, як що комунізм хоче скористатись впливами наглядного наuczання.

Чим цього добробуту можна досягти? Несхідність диктатори передбачає, що меншість населення захопила державну владу. Меншість, яка складається з немаючих. Але найсильнішою зброєю пролетарів являється їхнє число; нормальні часи вони можуть впливати і здобути державну владу лише тоді, кали вони складають переважаюче число. Як меншості їм вдається досягти керми державою тільки через збіг надзвичайних обставин, через катастрофи, в яких гине державна влада, що привела державу до занепаду та нужденності.

Соціалізм, себ то загальний добробут в умовах модерної культури, являється можливим лише завдяки сильному розвиткові продукційних сил, які приносить зі собою капіталізм; завдяки величезнім багацтвам, які витворює і які концентруються в руках капіталістичної класи. Держава, яка розтратила ці багацтва через свою дурну політику, чи то неуспішну війну, не має на будуче добрих үглядів для хуткого розширення добробуту серед усіх верств.

Коли, як спадщина збанкротсаної державної влади, настає не демократичний, а диктаторський режим, то це ще погіршує ситуацію, бо має своїм необхідним наслідком горожанську війну. Що ще залишалось з матеріальних засобів, те знищується анархією.

Зрештою, добробут дня всіх означає безпереривне продовженння продукції. Розвал капіталізму не є ще соціалізмом. Де капіталістичну продукцію не можна зараз же перевести на соціалістичну, там вона мусить існувати дальше, бо інакше перевивається процес продукції, а тим викликається масова нужда, котрої сучасний пролетар дуже боїться, як загального безробіття.

Де проетаріят пройшов школу самоуправління товариського, професійного, міського та брав участь у державному законодавстві й контролі правительства, де численні інтелігенти готові поставитись на службу соціалістичній продукції,—там уся продукція може без пертурбацій зараз же засудити капіталізм усюди, де при нових відносинах капіталістична продукція стала неможливою.

В країні яка економично ще так мало розвинена, що пролетаріят, складає тільки меншість, такої слілости пролетаріату не можна сподіватись.

З-ачить, треба згори визнати, що всюди, де пролетаріят може вдергатись при державній владі тільки через диктатуру, в

противність демократії, всюди там труднощі, які протиставляться соціалізмові, будуть так великі, що здається просто виключеним, щоби диктатура могла привести хутко загальний добробут і таким чином режимом насилия заспокоїти позбавлені політичних прав народні маси.

Ми бачимо в дійсності, щоsovітська республіка п'сля дев'яти місяців існування, замісць того, щоб розширити стан загального добробуту, почула себе змушену поясняти, звідки йде стан загальної нужди.

Перед нами лежать „Тези про соціалістичну революцію та завдання пролетаріату під час його диктатури в Росії,” які йдуть з большевицького боку. Одна глава трактує: „Труднощі положення.” Там у 28 тезі говориться:

„28. Пролетаріят провадить позитивну, органічну роботу при найбільших труднощах. Труднощі внутрішньої природи такі: підупад та величезне вичерпання народного господарства, навіть розклад його, в наслідок війни; політика кляси капіталістів перед жовтневою революцією (свідома політика дезорганізації, щоб після „анархії” витворити буржуазно-диктаторський „лад”); з'гальний саботаж буржуазії та інтелігенції після жовтневої революції; постійні контр-революційні озброєні та неозброєні повстання бувших офіцерів, генералів, буржуазії; брак технічних сил та вишколення самої робітничої кляси*); брак організаторського досвіду; поступування широких верств дрібної буржуазії, яка є дезорганізаторською клясою рабexellence і т. д.“

Це все правда. Чи доказується цим щось інше, як тільки неспілість відносин? І чи не показує це зовсім ясно, що за таких обставин не можна думати про „наглядне навчання” в зміслі соціалізму? Славетне наглядне навчання потрібує теоретичного пояснення про те, чому власне того, що треба б було показати, тимчасом не можна показати. Чи можна цим привернути до соціалізму тих, які до цього часу були противниками його та яких можна переуконати тільки через практичні успіхи?

Кожний новий режим може, розуміється, наткнутись на несподівані труднощі. Неправильно зробили б, коли б їх згори приписували цьому режиму без близького дослідження становища річей і через це обезкуражували б його. Але коли, не дивлячись на труднощі, доводиться все ж таки терпеливо вичікувати результатів режиму, то тоді муситься уже наперед здобути собі переконання в правильності і необхідності цього режиму. Тільки тоді не позволиться з'вести себе в блуд. Приклонники успі-

*.) В оригіналі заборонено. Прим. автора.

ху—завсігди непевні вояки.

І тут ми знова вертаємося до демократії, яка примушує нас прагнути до того, щоб через інтеzивну пропаганду врозуміти та переконати маси раніше, ніж приступимо до переведення соціалізму. Ми мусимо і тут знов одхилити методу диктатури, яка на місце переконування ставить наглядне навчання силою.

Цим не мається на увазі сказати, що при здійсненні соціалізму наглядне навчання не може нічого зробити. Навпаки, воно може і буде при тому відогравати велику роль, але не за посередництвом диктатури.

Ріжні держави світу стоять на дуже ріжних ступенях економичного і політичного розвитку. Чим більше капіталістична держава, з одного боку, та чим вона демократичніша, з другого боку, тим близче вона стоїть до соціалізму. Чим більше розвинена її капіталістична індустрія, тим вищі її продукційні сили, тим більше її багацтво, тим більше громадською є праця, тим численнішим є її пролетаріят. А чим демократичнішою є держава, тим краще організованим і вишколеним являється її пролетаріят. Демократія іноді здержує його революційне думання, але вона є необхідним засобом для досягнення ним тої спілості, якої він потрібує для здобуття політичної влади та переведення соціальної революції. В кожній країні бувають конфлікти поміж пролетаріятом і пануючими клясами, але чим більше поступовою, в капіталістичному та демократичному відношенню, являється країна, тим більший для пролетаріату є вигляд на те, що у одному з таких конфліктів він не тільки тимчасово досягне перемоги, а й закріпити цю побіду.

Де при таких умовах пролетаріят приходить до керми державою, там він знайде достаточно матеріальні і ідейні засоби, щоби зараз же надати економичному розвиткові напрям до соціалізму і зараз же підвищити загальний добробут.

Це справді буде тоді наглядним навчанням для економично і політично відсталих країн. Тоді і тут пролетарська маса буде однодушно домагатись заходів в такому ж самому змислі, та й інші верстви бідніших кляс, рівно ж як і численні інтелігенти, домагатимуться, щоб держава вибрала той самий шлях до добробуту. Через таке наглядне навчання поступовішої країни справа соціалізму стане непоборимою також і в тих країнах, які в даний момент не так далеко поступили вперед, щоб там пролетаріят міг сам, власкою силою, заволодіти державною владою та перевести соціалізм.

І там не треба переносити цей момент в далеку будущину. В ряді індустріальних держав є уже в достаточній мірі, здається, матеріальні і ідейні передумови соціалізму. Ми маємо

твірде переконання, що в Німеччині вони вже є. Питання політичного панування пролетаріату є тут тільки ще питанням його сили, передусім його одностайності при рішучій класовій боротьбі. Тільки внутрішній розкол може нам пошкодити.

Але Росія не є одною з таких провідних індустріальних держав. Те, що там тепер відбувається, є остання буржуазна, а не перша соціалістична революція. Це виявляється все ясніше. Її теперішня революція тільки тоді могла б набрати характеру соціалістичної революції, коли б вона відбувалась одночасно з соціалістичною революцією в Західній Європі.

Що через наглядне навчання вище розвинених націй хід соціального розвитку може бути прискорений, на це вказував уже Маркс в передньому слові до першого видання свого „Капіталу.“

„Одна нація мусить і може вчиться у другої. Коли громада попала на слід природного закону свого руху.... вона не може, по природі річи, чевнах фаз розвитку ні перескочити, ні усунути! Але вона може муки родів скоротити і змягчити.“

Наші більшевицькі друзі, здається, зовсім забули цей устав, не дивлячись на їхні численні покликання на Маркса, бо диктатура пролетаріату, яку вони проповідують і уживають, являється нічим іншим, як грандіозною спробою перескочити та усунути природні фази розвитку. Вони думають, що найбезпосліднішою методою народити соціалізм є його „муки родів скротити і змягчити.“ Але коли продовжувати цей образ, то їхня практика більше нагадує вагітну жінку, яка виробляє несамовиті скоки, щоби час своєї вагітності, котра робить її нетерплячою, скоротити та привести до прискорення родів.

Продуктом такого поступовання звичайно буває нежиттєздатна дитина.

Маркс говорить тут про наглядне навчання, яке може дати одна нація іншій. Для соціалізму, однак, треба взяти на увагу ще другий рід наглядного навчання, а саме той, який може уділити вище розвинена форма продукції відсталій її формі.

Хоч капіталістична конкуренція всюди стрімить до знищенння відсталих підприємств, але при капіталістичних умовах це є процес так повний муки, що загрожені ним пробують всіма засобами його здергати. Соціалістичний спосіб продукції знайде ще цілу купу підприємств, які технично являються застарілими. Особливо в сільському господарстві, де велике підприємство робить тільки незначний поступ, а подекуди йде, навіть, назад.

Соціалістична продукція може розвинутись лише на основі великого підприємства. Соціалістичне сільське господарство з початку мусить бути обмежитись усупільченнем великих під-

приємств, які воно знайде. Як що при тому воно дасть добре результати,—а цього треба сподіватись, коли воно поставить роботу добровільно створишених людей на місце найманої праці, котра в сільському господарстві дає недостаточні результати, та коли положення робітників в соціалізованих великих підприємствах буде краще від положення дрібних селян,—тоді з певністю можна сподіватись, що ці останні по добрій волі масово переходитимуть до нового способу продукції, як що громада дасть ім необхідні для цього засоби. Раніше ні. В сільському господарстві капіталізм робить недостаточну підготовчу роботу для соціалізму. І це цілком безнадійна річ теоретично перевинати селянина-власника в тому, що соціалізм кращий. При соціалізації селянського сільського господарства може допомогти тільки наглядне навчання. Однак, воно передбачає певне розповсюдження великих сільсько-господарських підприємств. Наглядне навчання впливатиме тут скоріше і грунтовніше, чим більш розповсюджені в краю великі підприємства.

Мета дрібно-селянських демократів—знищення всякого великого сільсько-господарського господарства та поділ його на карликів—в загалі найгостріше протиділає проти соціалізму в сільському господарстві, а через це і в цілому суспільству.

Однаковою теперішньою російської революції, яка кидається у вічі, є робота її в дусі Едуарда Давіда. Власне він, а не Ленін, дає там напрям революції.

Це є те соціалістичне наглядне навчання, яке вона уділяє. Воно в дійсності доводить буржуазний її характер.

Практика завжди впливає сильніше від теорії, а наглядне навчання—більше, ніж запалюючі промови.

З найбільшим спокоєм провадити соціалістичне наглядне навчання найріжнішого роду є тепер покликаною німецька соціаль-демократія.

Вже перед війною до неї належала третя частина німецького народу, оскільки можна заключити по виборчих голссах, котрі число її сторонників показували скоріше меншим, ніж більшим. Під час війни всі без винятку буржуазні партії провалились. Велика маса населення стоїть тепер за нами. Ми маємо дати їй наглядне навчання нашою діяльністю не для того вже, щоб придбати її довірря, але тільки з метою його відправити й удержати. Демократія в Німеччині за нами, ми не є в положенні російського большевизму, ми не потрібуємо диктатури.

Заклик до диктатури був би у нас виказом нашої слабости, недовірря до різних своїх сил, сумніву в тому, чи може бути наше наглядне навчання такого роду, що йому вдастся зберегти вірно народні маси при нашому прапорі. А як смі-

том слабости й сумніву до саміх себе, диктатура,—вже одна тільки пропаганда ідеї диктатури,—могла б вплинути одиноко: захистити віру широких народних мас до нашої сили. Ми губимо тоді перемагаючу силу переконання, що велика більшість народу стоїть без сумніву за нами.

Ідея диктатури такоже, як і в Росії, була б розколюючим елементом і для самого соціалістичного пролетаріату. Хоч і величезні ті труднощі, які ми маємо побороти, але ми можемо надіятись на перемогу їх, як що ми однодушно будемо працювати над тим, щоби побороти їх позитивною роботою, для котрої витворила ґрунт революція. Ця однодушна позитивна робота являється тим наглядним навчанням, яке ми маємо провадити в інтересах пролетаріату і соціалізму. Ідея диктатури не може допомогти цій роботі, вона може тільки їй пошкодити; вона не може вплинути так, що процес саморозшматовання серед соціалістичних рядів буде переможений необхідністю загальної праці, а вплине тільки так, що цей процес як найвище буде піднесений в той момент, коли переможна соціаль-демократія могла б закріпитись тільки завдяки одностайності пролетаріату. Справа тут не в одній лише партії незалежної соціаль-демократії.

Одиноким родом наглядного навчання, який могла б викликати в цей час спроба проголошення диктатури, був би розбрат серед соціалістичного пролетаріату. Він міг би тільки злякати широкі маси робочого народу у нас і світову соціалістичну демократію. Він позбавив би нас можливості досягти нашої мети через демократію і ні трошки не дав би вам можливості досягнути її через диктатуру. Остаточним результатом спроби знесення або припинення загального, рівного виборчого права та дефінітивної заміни національного зібрання центральним зібранням робітничих, солдатських і селянських рад була б горожанська війна, повна економічна руїна і врешті перемога контр-революції.

І тому ми хочемо і мусимо міцно держатись демократії, загального, рівного, прямого і тайного виборчого права, за котре ми боролись ціле пів-століття.

9. Спадщина диктатури.

а) Сільське господарство.

Диктатура має не тільки служити наглядним навчанням для соціалістичної пропаганди, але вона має також своїми акціями скоротити шлях до соціалізму, назіть у тому випадку, коли б во-

на не змогла утвердитись та упала раніш, ніж устигла досягти своєї цілі. Як сподіваються її сторонники, вона залишить по собі багато такого, чого не можна буде усунути; усуне багато дещо такого, чого не можна буде знова відбудувати.

Думка ця також, як і де-які інші, основується на спостереженні великої французької революції, буржуазної революції, в зачарованні котрої все ще перебувають ті, які все, що їм непідходяще, означають як „буржуазне“ і відкидають; для яких демократія є тільки буржуазний забобон.

Спостереження правильне; але висновки треба зробити інші, ніж роблять оборонці диктатури. Ця остання може зробити де-що більш радикально, ніж демократія, але те, що з цього виходить, не завжди є як-раз тим, чого хотіли диктатори. Як би високо не стояли ці диктатори по-над усіма іншими силами в державі, вони все вистають залежними від одного: від матеріальних основ громади. Ці основи, а не воля диктаторів, рішать про те, які зрештою будуть соціальні впливи диктатури.

Найсильнішою движуючою силою терору за французької революції були пролетарі та напів-пролетарські дрібні буржуа Парижу. Вони хотіли вирівнання майна, знищення великих маєтків. Це їм у багатьох випадках удавалось. Вони тільки знищили далеко ґрунтовніше, ніж це сталося де-Небудь у Європі, остатки феодалізму та розчистили тим найкраще шлях для приходу нових, капіталістичних великих маєтків, які зараз же після повалення терору почали рости як гриби. Це, а не економічна рівність, було спадщиною тієї диктатури вирівнювачів.

Щоб узнати, яка буде економічна спадщина теперішньої диктатури совітів, ми також мусимо брати на увагу не тільки їхні наміри, бажання та заходи, але й економічну структуру держави. Вона є рішаючою.

Це дослідження може здаватись де-кому нудним студіюванням, яке не можна погодити з революційним огнем, що палав удуши Маркса. Ніхто не може з певністю сказати, що в теперішній ситуації думав би і робив би Маркс. Але нудне студіювання, напевне, являється одиноким способом, який погоджується з історичним матеріалізмом, основанням котрого є невмираючою заслугою Карла Маркса. Людину, яка думала б, що в питаннях знання сам лише ентузіазм стоїть вище від розуміння справи, Маркс одштовхнув би, як порожнього фразера.

Економічною основою Росії є їй тепер сільське господарство, іменно дрібне селянське підприємство. З нього живе чотири-п'ятих, може навіть п'ять-шестих її населення. В 1913 р. числилось у Росії (без Фінляндії) міського населення 24 мільйони, а проживаючого в селах 147 міліонів. Подавляюча більшість

останнього — селяни. В цьому відношенню через революцію нічого не змінилось. Ув останній рік сільське населення скоріше ще збільшилось через те, що велике число робітників повинувалось на село, бо в містах голод лютував далеко гостріше, ніж у селян.

Аж до революції селянин жив під напівфеодальним гнітом, хоч реформа 1861 р. знесла панщину і зробила селянина формально вільною людиною. Але вона була ділом не революції, а патріархального абсолютизму, який по-батьківськи давав про те, щоб з реформою поміщики нічого не втратили, а скоріше вигралі. Селянин мусів заплатити за свою волю втратою частини землі, якою він користувався до реформи, та мусів дорожче заплатити за ту землю, яку було йому дано. Все ж таки середній розмір селянського господарства був більший, як у Західній Європі. В Росії перед революцією господарства менше 5 десятин (5 гектарів) становили тільки 10,6% усіх селянських господарств, у Франції, напаки, господарство по 5 і менше гектарів — 71,4%, а в Німеччині 76,5%. (Маслов. „Аграрне питання в Росії.“ Штуттгарт 1907 р.) Але російське сільське господарство через невосвідченість селян, примітивну техніку, недостаток худоби та удобреньня є так одстале, що воно продукуєдалеко менше, ніж у Західній Європі. У Франції десятина дає 70,5 пуд. пшениці (1 пуд = 16,38 кілограм.), в Німеччині — 77 пуд., а в Росії тільки 28,2 пуд. (Маслов).

Тому скоро після свогоувільнення селянин опинився матеріально ще в гіршому положенні, ніж перед тим. Він біdnів, його підприємство йшло не вперед, а назад. Щоби не вмергли з голоду, він мусів вимагати у дідичів шматик землі, або працювати наймитом на тій землі, яку обробляв сам д'дич.

Здебільшого він бачив себе змушеним брати задатки за свою роботу, через що попадав у кабалу, яка часто буваладалеко більш гнітою та безнадійною, ніж була раніше панщина.

Справа не покращала від того, що тепер селянин став продукувати для ринку, як внутрішнього, так і зовнішнього. Він одержував у руки гроші та можливість берегти гроші. Але досиаги цього можна було лише за рахунок харчування селянина. До цього часу він сам споживав більшу частину своїх продуктів, бо не мав для них збути. Тепер же він знахідив збут; тепер він продав як можливо більше, залишаючи собі можливо менше. Таким чином всякий незрожайний рік ставав голодним роком. Оскільки при тому селянин міг зберегти гроші, він обертав їх не на поліпшення свого підприємства, а на придбання землі.

В часі від 1863 р. до 1892 р. в Європейській Росії було сільсько-господарських участків:

КУПЛЕНО ПРОДАНО
в міліонах карбованців

шляхтою	821	1459
купцями	318	135
селянами	335	93

Значить, земля шляхти зменшувалась, а кількість землі селян, поруч з землею міської буржуазії, росла. Але ще скопіще зростало сільське населення і таким чином зменшувався наділ землі, який в середньому припадав на одного селянина, не вважаючи на те, що загальна площа селянської землі збільшилась. Рівночасно під упливом грошового господарства, якому приходило на поміч законодавство, що дальше то більше зникав і сільський комунізм, котрий од часу до часу вирівнював наділи окремих селян. Одні ставали заможними, а другі ще більше бідніли. Але й заможні, й бідні селяни з жадобою дивились на землю дідич.в, від якої єони ждали свого порятунку. Зміна відносин власності на землю була їхнім пристрастним бажанням, вони ставали революційною клясою. Їхнє бажання знаходило свій вираз і оформлення через революційну інтелігенцію міста. Соціялісти Росії сходились на тому, що для Росії революція землеволодіння являється так же необхідною, як і повалення царського абсолютизму. Однак серед соціалістів утворилось два напрямки. Одні думали, що примітивний сільський комунізм робить селянина, а тим самим і всю Росію, здатним до негайного перескочення в соціалізм, розуміється, цілком свєрдливий. Цей напрямок прибірав ріжні форми, в кінці форму соціаліст.в-революціонерів. Супроти них стояли марксисти, які боронили той принцип, що Росія так же мало, як і інший край „може природні фази розвитку перескочити, або їх усунути;“ що революція, котра наступить, може знищити тільки остатки феодалізму та прискорити капіталістичний розвиток, на ґрунті którego через новоздобуту демократію доспіє обучений пролетаріат; цей же останній, зрівнявшись з пролетаріатом Західної Європи, разом з ним зможе досягти соціалізму.

Але всі соціалісти, без ріжниці напрямків, сходились на тому, що треба підтримувати селянство в його стремлінні до усунення остатків феодалізму. Це ясно прийшло до свідомості селян в революції 1905 р. Починаючи з цього часу співдіяння селян з соціалістами, власне через посередництво соціалістів-революціонерів, набірало все тісніших форм. Так повстала після революції 1917 р. організація совітів, не як організація чисто пролетарська, але також і селянська.

Що велика земельна власність завдяки революції не могла здерхатись більше, це зразу ж стало очевидним. Її неминуче треба було передати селянському населенню. Тут уже ні в яко-

му разі не було єдності що до форм, в яких це мало статись. Ріжні розвязання були мислимі. (З соціалістичної точки погляду було б найбільш рациональним перебрати велику земельну посільність у власність держави і обробляти її у формах товариств тих селян, які до цього часу працювали на ній, як наймити. Однак, це розвязання передбачає існування сільського робітництва, якого Росія не має. Друге розвязання могло б бути таке, що велика земельна посільність переходить у власність держави, однак була б поділена на невеликі наділи, котрі бралися би в аренду малоземельними селянами. Тоді ще було б здійснено де-що з соціалізму.)

Але грібне підприємство, це тільки може, стрімиться до поєної приватної власності на свої засоби продукції. Цей характер відносно вказувало до цього часу всюди, і російський селянин не робить ніякого винятку, не вважаючи на традиції сільського, комунізму. Знищення великих маєтків та розділення їх було його програмою, і воно було достатчно сильним, щоб перевести цю програму. Ніхто йому не міг у цьому перешкодити.

(В інтересі сачого селянства було бажаним, щоб наділення було зроблено систематично, щоб землю було дано тим, хто її найбільше потрібував, але й міг нею користуватись. Була тільки одна влада, яка могла б систематично перевести таке наділення: Установні Збори, як представник загальної волі нації, яка складається у великій більшості з селян.

Однак, цього треба було занадто довго ждати і селяни всюди почали братись до самопомочі, при чому багато цінних засобів в продукції уло знищено. Соютська організація усунула який вигляд на урегулювання аграрного питання через установчі збори і передала селячам кожного району самим розпоряджатись землею поміщиків та по своїй волі почати розділ. Одна з первісних поставок соютського правління налагувала:

- „1. Поміщицька власність на ґрунт і землю без однієї довідання негайно касується.
2. Маєтки поміщицькі, як і удільні, монастирські та церковні, з усім живим і мертвим інвентарем, з їхніми господарськими будівлями та всім пристроєм, до рішення земельного питання установчими зборами, переходять в розпорядження повітових земельних комітетів і окружних рад селянських депутатів.“

Покликання на установчі збори осталось мертвою буквою. На ділі селяни окремих повітів робили з земельною посільністю, що хотіли.

Тим самим з самого ж початку було виключено зрівнання між багатими посітами з великим числом заможних селян і бідними повітами з самим тільки дрібним селянством. Але й в окре-

міх повітах не було ніякої запоруки, хто саме отримає землю. Де домінували багаті селяни, чи то через своє число, чи через свій вплив, там вони відтягали собі льшину доля великої земельної посіlosti. Загальної статистики розділу землі нема, але з'ясовують, що при наділенні землею багаті селяни звичайно вигравали.

Напевно можна сказати, що й совітська республіка не присела також розвязання земельного питання в зміслі зрівнання земельної посіlosti. Це вона сама визнає. З початку селянськісовіти уявляли з себе організації селянства взагалі, а потім вони обявили, що совіти повинні бути організаціями пролетарів і бідних селян. Зможні втратили право виборів до совітів. Бідний селянин визнається тут, як тревалий і масовий продукт соціалістичної аграрної реформи „диктатури пролетаріату“. Колибі він у багатьох селах був меншостю, то булоб недієцільним старатись захистити його позбавленням виборчого права зможніших та середніх селян. Але, в кожному разі, він є ще важкою частиною російського селянства.

Здається, совітська республіка хоче заспокоїтись на цьому розділочні земельної власності. І добре вона робить, бо її моглиб взяти й за комір, коли б вона скотіла доторкнутись до селянськії приватної власності.)

(В усякому разі, вона втрачається у відчосини між богатими та бідними селянами. Щоб запобігти в містах недостачі шахарчі, в села посилались відділи озброєних збрітників, які забирали у богатих селян їхні злишки харчів. Частина призначалась міському населенню, а частина бідним селянам. В цьому доводиться добавати тільки тимчасові необхідні заходи, які обмежуються лише на певних територіях—околицях великих міст. Для переведення їх загально була-би невистачаюча озброєна сила міст. Ні в якому разі вона не змогла б привести в селі до зрівнання між бідним та багатим, навіть коли б подібні заходи повторювались регулярно що року. Але в послідньому разі вони були б дійсним засобом для остаточного зруйновання сільського господарства.)

Де продукується приватно і де продуцент мусить числитись з тим, що у нього буде зібраний увесь лишок продуктів понад те, що йому самому необхідно для покриття його потреб, там він обмежує свою продукцію на цьому необхідному *minimum*'i. Це є однією з основ упадку сільського господарства в деяких країнах східного деспотизму, в яких одкупщик податків забирає у селян всякий лишок понад те, без чого не можна прожити. Подібне було б у Росії. Соціалізм хоче досягти вирівнання економичної ріжниці шляхом усунення засобів продукції. Тим самим громада бере в свої руки і продукцію. Вона може через

це дуже високо піднести продукцію і розділяти продукти, керуючись поглядом громадської доцільності та справедливості.

Навпаки, залишити й надалі існування приватної власності на засоби продукції і приватної продукції та конфісковувати регулярно у продуцентів добуті лишки,—це значить тільки руйновати продукцію, все одно, чи цим мається служити східнім деспотам, чи пролетарській диктатурі.)

Розуміється, інше значення такого поступовання буде там, де воно мислиться, як тимчасово-необхідні заходи. Там воно часом може бути неминучим. Інакше не можна зовсім мислити себе тегерішні експропріації у замежних селян. Вони в найменшій мірі не зміняють справи соціального будівництва російського громадянства, тільки вносять елемент неспокою та горожанської війни в продукційний процес, який потрібне негайно для свого оздоровлення спокою та безпечності.)

Навіть, коли б диктатура совітів мала силу й бажання взятись за новий поділ землі та цілком рівномірно розліила її, то ї це не багато помогло б селянинові, бо при сучасній промітивній приватції в Росії ће вистачило б культурні землі для того, щоб кожному селянинові дати стільки, аби він позбувся злидніз.

Справедливо говорить Маслов в штолованій уже книзі:

„Спроба зрівнання господарств може бути здійснена тільки на основі загальної бідності. Зробити всіх багатими при задержанні приватної власності на засоби продукції, це є дрібно-буржуазною і вульгарною утопією. Коли ж цього рода рівності не можна здійснити, то в протилежність їй існує в багатьох країнах рівність бідності, а розширення такого стану навряд щоб могло кого-небудь захоплювати. Скільки б не розширяли розмір селянської земельної власності, все таки землі було б замало, щоб зробити заможними всі селянські господарства.

Стремління затиснути життя селянина в рамці дрібно-буржуазного ідеалу економичної рівності всіх дрібних власників—є не тільки утопичним, але й реакційним (ст. 240).“

(Піднесення в господарському відношенні загалу російського селянства, при даному числі населення і всій площі культурної землі, не можна досягти ніяким редом земельного розділу. Для цього потрібно перейти до вищих форм підприємства, котрі вимагають однозначної загальнії світи сільсько-господарського населення та наділення його більшою кількістю худоби, інструментів, машин, штучного удобренья,—також і всіх умов, яких найтрудніше та найменш скоро можна досягти на основі загального дрібного господарства.)

Коли ж умови для інтензивного капіталістичного сільського господарства розвинені в Росії слабо, а через революцію тимчасом в деякому відношенню ще й погіршили, то там зовсім нема ще умов для соціалістичної продукції, яка може повстати тільки на основі великого підприємства, при високо-розвиненій сільсько-господарській техніці. Тільки така техніка, прикладання науки та найдосконалініших машин і метод, а також далеко-йдучий розподіл праці роблять велике підприємство вигіднішим; Новий же спосіб продукції приймається і удержується тільки там, де він є вигіднішим, де він або дає більше продуктів, або зберігає працю. Хотіти на основі примітивної техніки та неосвіченості російського селянина збудувати сільсько-господарське велике підприємство було б цілком безцільним. Однак в большевицьких колах говорять, інколи про заведення соціалістичного сільського господарства після того, як знищили великі маєтки та розділили їх поміж селянами. Ми вже спинялися над тезами про соціалістичну революцію та завдання пролетаріату під час його диктатури в Росії. Серед тих тез 24 згучить так:

„Далі треба згадати повне вивласнення поміщиків. Грунт і землю було оголошено за „загальне добро”. Далі завдання такі: організація державного хліборобства: колективне оброблення попередніх п'яти-фундій: обєднання дрібних господарств в більші одиниці з колективною управою (так звані „сільсько-господарські комуни”) і т. д.

Тим, що щось оголошується за завдання, завдання цього, на жаль, ще не розвязано. Колективне сільське господарство засулжене в Рссії тимчасом оставатись на папері. Ще ніде й ніколи не переходили селяни до колективної продукції на основі теоретичного переконання Сільські товариства захоплювали всі можливі галузі господарства, тільки не основу оброблення землі. Хліборобство на основі селянської техніки з природною неотрінностю всюди виребляє стремління до відокремлення одно від іншого поодиноких дрібних підприємств та до приватної власності на ґрунт і землю. Так було в Європі, в Америці, це постулюється в цілому світі. Хіба може як раз російський селянин є таємний феноменальний виняток, що не підлягає загальному закону? Хто уважає його за звичайну людину і першік є його заслінами решти світу, той буде вважати за ілюзію сподівання, що на основі теперішнього сільського господарства в Росії можна завести соціалістичне господарство.

Революція зробила тепер в Росії в багатьох відношеннях те саме, що вона зробила в 1789 р. у Франції, а її послідовники відгуки зробили в Німеччині. Вона, усунувши естанки феодалізму, дала вираз приватній власності на землю в чистішій та міцні-

цій ф-рні, ніж це було до того часу. Селянина, який ді тепер був заінтересований в поваленні власності на землю, себ-то великої власності, вона зробила енергійним оборонцем ново-витвореної земельної власності, закріпила приватну власність на засоби продукції, як також і товарову продукцію; але ці два моменти становлять ту основу, на якій з природною необхідністю знова виростає капіталістична продукція, як би сильно вона не була тимчасом розстроена, а навіть розбита.

Навіть найбідніші селяни не думають про те, щоб знести принцип приватної власності на землю. Вони хочуть підішти своє положення не через колективне підприємство, але через побільшення свого земельного наділу, себ-то своєї приватної власності. Жадоба землі, котра за жди характеризувала селянина, стає тепер, після розвалення великих містків, сильнішою підпоровою приватної власності. Таким виказує себе селянин у всіх державах, де був переможений феодалізм. Таким його виховують та викохують маючі класи, як надійнішого свого оборонця. І в Росії буде це не інакше.

Це буде найпевнішим та найтривалішим результатом теперішньої „диктатури пролетаріату і бідніших селян” в Росії.

Інтерес селянина до революції гасне, як тільки запевнено йому нову приватну власність. Він повстане проти всякої влади, яка схотіла б за його рахунок знов повернути велику земельну послість. Але він не має ніякого інтересу виходити по-за межі того.

Як зникає його інтерес до революції, так зникає його інтерес до дотеперішнього союзника — міського пролетаріату.

Чим більше відступає назад продукція селянина для власного ужитку та чим більше він продукує на ринок, тим збільшується і його інтерес до висоти цін на продукти його праці. Після подолання феодалізму це стає пануючим його інтересом. Але це ставить його в протиєнство не до великої земельної власності, з якою він має в багатьох випадках спільній інтерес і в цьому являється її союзником, а до несільсько-господарського, міського, індустріального населення. Насамперед до робітників, які мусять видавати на харчі порівнюючи більшу частину свого прибутку, ніж буржуаз'я, і які через те заінтересовані в зниженні цін на харчові засоби.

Як довго існує феодалізм, селяни являються найкращими союзниками нищих класів міста. Це вони доказали в своїх виступах, починаючи від німецької горожанської війни 1525 р. до французької революції 1789 р. Як же тільки буржуазну революцію доконано, починається перехід селян у ворожий до міського пролетаріату табор. Тут можна знайти нарівні з ділочем не тільки заможних але й незаможних селян, навіть у таких демо-

кратичних республіках, як Швайцарія.

Перехід у цей табор незаможних селян одбувається не зразу, а помалу, в міру того, як відступають назад традиції боротьби проти феодалізму та продукція для власного ужитку витискується продукцією на ринок. І в наших рядах довший час держалась думка, яку засупав Маркс іще в 1871 р. в своїй праці про горожанську війну у Франції, ніби в майбутній пролетарській революції селяни можуть брати участь так же, як вони йшли рука в руку з пролетаріятом в буржуазних революціях. Іще й сьогодня правительственні соц'ялісти шукають такої аграрної програми, яка викликала б у селян інтерес до пролетарської клясової боротьби. Але практика всюди показує зростаюче протиєнство між пролетаріятом і селянством.

По селах спільній з міським пролетаріятом інтерес мають тільки ті елементи, які самі є пролетарі, себто ті, що живуть не з продажу сільсько-господарських продуктів, а з продажу своєї робочої сили, з найманої праці.

Перемога пролетаріату залежить од поширення на селах найманої праці,—від процесу, який відбувається тільки помалу (часто й зовсім не відбувається) через зрості величого підприємства, але дуже швидко доконується через перенесення індустріальних підприємств на сільські лани. Поруч з тим пролетарська перемога залежить од того, що міське та індустріальне населення зростає скоріше, ніж сільське та хліборобське. І це є процес, який іде швидко вперед. В більшості індустріальних держав сільське населення зменшується не тільки регіонально, але навіть абсолютно. В Німеччині сільське населення виносило в 1871 р. ще 26,2 міл. із 41 міл.—64% всього населення, а в 1910 вже тільки 25,8 міл. із 65 міл.—40%. Хліборобське населення є все менше від сільського. В 1882 р. при першій переписі по занятьх воно складало ще 19,2 міл. із 45,2 міл.—42,5% всього населення, а в 1907 р. вже тільки 17,7 міл. із 61,7 міл.—28,7%. Із цих 17,7 міл. до самостійних належало тільки 11,6 міл., до найманих робітників—5,6 міл., решта—до служащих. Селянське населення виносило, значить, тільки одну-шосту частину всього населення Німеччини. Пролетарське ж, навпаки, з круглим числом 34 міл. уже в 1907 р. становило більше п'ятивісіння населення. З того часу воно певно, ще сильно виресло і не дуже далеко від того, щоб складати дві третини населення.

Зовсім іншого роду віднісся в Росії. Ми вже вгорі показали, яка там величезна більшість селянства. Що воно йшло разом з пролетаріятом, це уможливило перемогу революції, але це також указує на буржуазний характер цієї революції. Чим більше воно, як така, здійснюється та кріпне, себто чим певнішні стає ново-заснована буржуазна приватна власність,

тим більше підготовляється ґрунт з одного боку для капіталістичного господарства, а з другого для зростаючого противенства між селянами та пролетарями. Економічні тенденції, які дають у цьому напрямі, в стадії розвитку сучасної Росії являються дуже сильними і Навіть найбільш насильственна диктатура не змогла б їх зломити. Вона скоріше ще сприятиме виявленню тих тенденцій в формі диктатури селян.)

б) Індустрія.

Іншого роду, ніж сільське господарство, є індустрія Росії. Вона також виказує багато ще примітивних форм, але капіталістична частина цієї індустрії як раз через свою молодість показує найновіші, високо-розвинені форми. Також і робітництво Росії поруч з великим числом неграмотних, які походять з села і знаходяться ще цілком в узькому кружі сільських понять, виказує не мало елементів, які засвоїли собі загальну суму новітньої освіти, що являється в цей час взагалі приступною для пролетаря. Ці елементи повні того самого інтересу до теорії, котрий Маркс перед півстоліттям високо цінив у німецького робітника; вони движуться голсом всвіти, котрий у західно-европейського робітника часто убивається дрібною демократичною роботою.

Хба ж на цих основах не можна вже збудувати соціалістичного способу продукції?

Так можна було б думати, коли б соціалізм полягав у тому, що робітники окремих фабрик та кopalень увласнюють їх собі з метою провадити господарство в кожній з них окремо.

В той час, як я саме пишу це (5 серпня 1918) повідомляється з Москви про промову Леніна 2 серпня, в якій він сказав:

„Робітники міцно держать в своїх руках фабрики, а селяни не єїдуть назад дідичам землі.“

Гасло „фабрика робітникам, земля селянам“ було до цього часу не соціаль-демократичним, а анархо синдикалістичним домаганням. Соціаль-демократія вимагала: фабрики і земля — громаді.

Окремий селянин може, в разі потреби, господарювати на свому dobrі не залежно від інших підприємств. Навпаки модерна фабрика стоять в сітці господарської залежності і її не можна собі уявити ізольованою. Не досить, щоб робітники якось фабрики заволоділи нею, навіть, коли б вони були досить інтелігентними та дисциплінованими, щоб правильно нею керувати. Фабрика не може й одного дня працювати без довозу з інших підприємств, без сировини, вугля та всякого роду спомагаючого матеріалу, без регулярного збуту своїх продуктів. Не працюва-

тимуть продуценти сировини, копальні або транспорт, стане також і фабрика. Виробництво її, як соціалістичне, передбачає витворення цілої сітки громадської продукції. Тільки коли громада зможе це зробити, можливо буде і соціалістична продукція.

Соціаль-демократія домагається не передачи фабрики робітникам, але вона стрімиться до громадської продукції, продукції для власного ужитку громади, замість продукції товарів, а цього можна досягти тільки через громадське володіння засобами продукції. І большевики також лекляють до тепер націоналізацію фабрик, а не перехід їх в руки робітників. Це останнє означало б тільки перехід до нової норми капіталізму, як показав досвід численних продукційних товариств. Нові володарі захищали б свою власність, як привелено ване становище супроти шукаючих роботи приходьків, яких мусить постійно народжувати російське селянство з його недостаточним земельним наділом.

Тревалі перемоги над капіталізмом можливо ссягти че передачею фабрик працюючим в них робітникам, але передачею засобів продукції в володіння суспільства, себ-то загалу споживачів, з тим, щоб продуктовалось для їхніх потреб. Значить в володіння держави, або місцевих тільки засобів продукції—у воодіння громад, евентуально таож споживчих товариств.

Цим шляхом пробували йти також і в Росії. Як даліко підуть, не можна ще побачити. Це з срона «вітської республіки», в усякому разі, представляє для нас дуже високий інтерес, однак на жаль, вона ще покрита цілковитою темрявою. Декретів, правда, є бракує, але дуже бракує надійних відомостей про впливі декретів. Соціалістична наслідківська неможлива без всесторонньої, детальної, надійної та швидкої фармукочої статистики. Але до такої статистики поки що не могла ще прийти совітська республіка. Все, про що ми докладаємося відносно їх впливів, повно великих протиріч і не піддається ніякій перевірці.

Це є також одним з наслідків диктатури та пригнічення демократії. Там, де бракує свободи преси й слова, де нема центрального представницького тіла, в якому були б заступлені і могли б висловитись всі кляси та партії, там у фактичних диктаторів являється спокуса оголошувати до відома громадянства тільки ті відомості, які ім здаються відповідними. Чи вони користуються цією можливістю, чи ні,—але довірря до їхніх звідомлень бракує. Критика все ж таки не мовчить, а шукає тільки підземних каналів. Вона розпросторюється передачею із уст уста так же швидко, як і при публичних оголошеннях, але без контролю громадянства. Чутка не знає ніяких границь. Нас засипають і з права і з ліва повідомленнями, які протирічать одно одірму і до яких усі мусимо ставитись попереду з недовірям. Які результати дають соціалістичні спроби совітської

республіки; тимчасом не можна ще, значить, установити, навіть приближно не можна собі уявити. Але чи зможе вона витворити в цій області щось таке, чого неможна б знова усунути, що її пережило б, коли б вона навіть не змогла утвердитись?

Що вона радикально знищує капіталізм, цього ніхто не припускає. Вона може, певно, знищити багато капіталістичної власності, багатьох капіталістів сбернути у пролетарів, але це не є рівнозначним з заведенням соціалістичної продукції. Оскільки ж її не досягнено, капіталізм знов повстане, мусить повстati; можливо, повстане дуже швидко, а диктатура пролетаріату приведе тільки до персональних змін. На місце дотеперешніх капіталістів, які стали пролетарями, стануть пролетарі або інтелігенти, які зробляться капіталістами. При цьому мають вигляди зняти найбільше сметанки ті, котрі своєчасно стануть по боці того правительства, яке закріпиться перед хассу, як останнє, і приведе цей хаос в нормальний стан. Уже й тепер совітське правительство побачило себе змушенним до ріжких компромісів супроти капіталу. Вже 28 квітня 1918 р. в своїй уже цитованій промові (повідомлено в службі інформації „Інтернаціональної соціялістичної комісії“) Ленін призвався, що з експропріацією капіталу зараз поспішили:

„Коли з вивласненням ми йтимемо таким темпом, то напевне потерпимо поражку. Організація продукції під пролетарським контролем явно осталась позаду експропріації великого капіталу.“

А справа полягає як раз у цій організації. Нічого нема лекшого для диктатора, як експропріювати. Але налагодити і пустити в рух великий організм громадської роботи,—для цього не досить декрету та червоної гвардії.

Ще більш уступки, ніж російському капіталу, мусіла зробити совітська республіка німецькому капіталу та визнати його домагання. Як далеко просунеться в Росію антанський капітал—є ще під знаком запитання. Все виглядає на те, що „диктатура пролетаріату“ знищила російський капітал, щоб прочистити місце для німецького та американського.

Як би там не було, все ж таки можна сподіватись, що удержання деяких галузей індустрії, яке буде переведене союзським правителством, вдергиться, навіть, коли б саме воно було повалене; в цьому, поруч з роздробленням великої земельної власності, треба дібачити велике доло диктатури пролетаріату, яке не дасться усунути. Це є тим більше ймовірним, що ми бачимо тут рух, який в добувається у всіх модерних державах, та-кож капітал стичних. Цей рух викликана воєнна нужда—пригадаймо удержання залізниць в Америці—мирна ж нужда буде його продовжувати. Всюди ми мусимо бути приготованими до дер-

жавних монополій.

Але це свідчить уже, що державне господарство не є ще соціалізм. Чи воно буде ним, чи ні, це залежить від характеру держави.

Російська держава тепер є державою селян. Вона є такою тепер більше, ніж коли-небудь, бо тепер селянин навчився почувати власну свою силу. В Росії він іще менше, ніж де-будь, є в стані використати свою силу безпосередньо в державі, бо умови життя роблять його непридатним до того. Але він не стерпить більше ніякої влади, яка не шануватиме його інтересів, і виступить, навіть, проти міського пролетаріату.

Супроти селянської товарової продукції мусить також і державна індустрія продукувати крам на ринок, а не для власних потреб держави. Її найважнішою облєстю збуту, внутрішнім її ринком буде селянство.»

Селянин заінтересований так же сильно у високих цінах на сільсько-господарські продукти, які він предає, як заінтересований він в низьких цінах на індустріальні продукти, які він купує. Що до приватної індустрії, то йому однаково, як ці низькі ціни встановлюються, чи за рахунок платні робітників, чи за рахунок барішу. Він не має інтересу у високих прибутках приватного індустріального капіталу.

Інакше, однак, справа стоїть з державним господарством. Чим вищий державний прибуток, тим низчий буде розмір прибутку держави, який треба покрити шляхом податків і який в селянській державі мусить заплатити перед усім самі-ж селяні. Селянин так же дуже заінтересований у високому прибуткові державного підприємства, як і в низьких цінах його продуктів; а це означає низьку заробітню патню.

Тут ми знов бачимо джерело противенства між селянином та індустріальним робітником, противенства, яке виявляється тим сильніше, чим більше розширяється державне господарство.

Це противенство, а не соціалізм, буде дійсною спадщиною російської революції.

Було б, розуміється, неправдою вину в цьому приписувати большевизму. Багато з того, що йому закидється, є необхідним наслідком тих в'дносин, які він знайшов, і так же певночаступило б при всякому іншому режимі. Однак, до суті диктатури належить те, що вона загострює і дводить до крайності всі існуючі противенства. Головна нужда витворена не диктатурою, а поганою господаркою царизму та війною. Але що сільське господарство та транспорт так мало поліпшали протягом пів-року після війни, це є наслідок горожанської війни, яка при-

диктатури являється одинокою формою опозиції і через те приживому інтересі мас до політики є неминучою.

Розклад війська також був процесом, який большевизм уже застав. Однак, він сам хвалився тим, що найживіше сприяв тому розкладові, а через це був змушений до заключення миру, яким і сам він вже більше не захоплюється.)

Ранок і розділ поміж селян великої земельної власності був явищем, яке почалось іще раніше, ніж большевики захопили політичну владу і якому при величезній більшості селян ніхто не міг би перешкодити. Однак, розгон установчих зборів сприяв тому, що й останній слід громадського впливу на користування вивласненою земельною власністю був втрачений і наділення нею осталось зданим на повну сваю найближче заінтересованих людей.

Нарешті, появлення противенства між селянином та індустріальним робітником також є явищем, якого не можна уникнути і яке з природою необхідностю виростає із дійсних економічних відносин. За це большевицька диктатура не несе відповідальності. Однак і тут також іхне панування прискорило наступлення таких відносин, чкі це противенстві загострили й поглибили. З розгромом установчих зборів та розкрадом армії загублено було два елементи, які раніше могли захистити Росію від розвалу та розділу. А тепер як раз найбільш багаті сільсько-господарські області дістепершньої Росії відвідалися від неї. Коли б так і залишилось, то Росія взагалі перестала б бути країною, експортуючи пашню та харчові засоби, осебливо як би відділилась ще й Сибір. Теді цінні на сільсько-господарські продукти встановлялись би її внутрішнім, а не зовнішнім ринком.

Але це є стан річей, в якому при товаровій продукції найскоріше і найгостріше виявляється противенство між селянином та індустріальним робітником. У країнах, які мають значний сільсько-господарський експорт, противенства між індустрією та сільським господарством набирає раніше форми противенства держав, ніж клас, форми противенства між індустріальною державою і державою аграрною. Властиво Росія тепер через Брест-Литовський мир перестала бути аграрною експортуючою державою і прибрала форму, яка мусить викликати дуже швидко зауважішу боротьбу між селянами і індустріальними робітниками.

Тим часом ні в якому разі не можливо цілковито уникнути цієї боротьби. Тим важнішою стає справа надання ґрунтові, на якому відбувається боротьба противенства, такої форми, яка уможливлює пролетаріату найкращий розвиток його сил. Утворити цей ґрунт, не тілько супроти капіталу, але й супроти агра

рів, це було під час революції найважливішим завданням для представників російського пролетаріату. Але воно ознчало б ніщо інше, як найміцніше закріплення демократії.

Це завдання пролетарської визвольної боротьби, яке являється не менш важливим, ніж заведення громадської продукції, в протилежність до станього, можливо здійснити і в аграрній державі.

Як усі працюючі кляси, так і селянство домагається демократії. Воно може почувати себе дуже добре в демократичній республіці, як це показують Швейцарія та Зедані держави. Але політичний інтерес селянина рідко виходить по-за межи його сільського округа, в протилежність до індустріального робітника, визволення котрого вимагає опанування ним всією державною машиною; а це не може бути актом місцевого значіння. Селянин може стати і по стороні царя, який в селянським царем, що захищає його власність та стереже його інтересів, як він приняв був Наполеона I. Російський селянин буде противиться всякому повороту царського режиму, який для нього є звязаний з уявою повороту старого, смертельно-зненавіожного дідича. Але диктатор, який запевняє йому його власність і дозволяє йому звернути всю його увагу на оброблення після та вигідний продаж його продуктів, такий диктатор при певних обставинах може бути йому так же бажаним, як і республіка. Цьому диктаторові пропонується шлях усуненням демократії, проклямованням диктатури кляси, що в дійсності є диктатурою партії та, як заявив сам Ленін, може стати і диктатурою окремих осоb. У своїй промові 28 квітня 1918 р. він сказав:

„Чим близче ми приходимо до цілковитого поборення буржуазії, тим небезпечнішим для нас стає елемент дрібно-буржуазного анархізму. Боротьбу проти нього можна вести тільки силою. Коли ми не є анархісти, то мусимо визнати необхідність держави, себто примусу, до переходу від капіталізму до соціалізму. Форма примусу залежить од ступня розвитку відповідної революційної кляси, а також од особливих обставин, як то війна з реакціонерами, форма спротивлення буржуазії та дрібного міщенства. Тому нема ніякого принципового протиріччя між совітською, а. б. соціалістичною демократією та вживаними окремими особами диктаторської влади.“

Для російського пролетаріату на довгий час не може бути більш небезпечною, як рознакомлення селян з тою ідеєю, що найкраще відповідаюча інтересам працюючих кляс формою правління є диктатура, позбавлення прав всякої опозиції, знесення

виборчого права, свовободи преси та організації для всякої протичної кляси. Що станеться з міськими робітниками тоді, коли вони прийдуть до конфлікту з величезною масою селянства і визаною ним диктатурою?

А що станеться з робітниками, коли провалиться їх власна диктатура? Альтернатива диктатури партії є П знищення. Диктатура приводить до того, що правляча партія всіма засобами, чистими й брудними, мусить намагатись удержатись, бо повалення її є рівнозначне з її позною загибеллю.

Цілком інше діло—демократія. Вона означає панування більшості, але й захищает меншості, бо вона означає рівноправність, однакову участь в політичних правах для кожного, до якої б кляси, чи партії він не належав. Пролетаріят усюди має найбільший інтерес до демократії. Де він становить більшість, там вона буде засобом його панування. Де він є в меншості, там вона являється кращим ґрунтом боротьби, щоб закріпитись, добитись уступок, розвинутись. Це є короткозоря, себ-то розчищена на даний момент, реальна політика, коли становлячий меншість пролетаріят, який прийшов до панування в союзі з якоюсь іншою клясою завдяки часовій замішанні, хоче увіковічити цю замішаннину знесенням демократії та прав меншості й опозиції. В ні сам руйнує ґрунт, який один лише, коли міне часова замішанніна, дав би йому можливість поставити твердо ногу для дальшої праці, дальшої боротьби.

Є питанням, чи російський пролетаріят дійсних практичних придбань, а не декретів, добився вsovітській республіці більше, ніж він добився б через установчі збори, в яких такоже, як і вsovітах, переважали соціялісти, хоч іншої фарби. Але є певно, що провалsovітської республіки загрожує провалом і всім здобуткам російського пролетаріату.

Як би установчим зборам пощастило було закріпити демократію, то тим самим було б закріплено і всі здобутки, яких зміг у них і через них добитись індустріальний пролетаріят. І сьогодня наші сподівання, що пролетаріят Росії не буде обманутий у всіх плодах революції, основуються на тому, що диктатура не вдалось убити в російському народі демократичну свідомість, що після всіх помилок і смут горожанської війни він врешті вийде з них переможцем.

Не в диктатурі, а в демократії лежить будучність російського пролетаріату.

10. Нова теорія.

Ми бачили, що метода диктатури не обіцяє для прплетаріату добрих наслідків ні з загально-теоретичної точки погляду, ні з точки погляду спеціально-російських відносин; не дивлячись на це, вона є зрозумілою як раз через ці відносини.

Боротьба проти царизму була від довгого часу боротьбою проти системи правління, яка не знаходила більше ґрунту в відносинах, яка удержувалась ішо тільки голою силою і мусіла бути повалена силою. Це легко могло привести до культу сили, навіть у революціонерів, до перецінення того, що могла зробити сама лише сила, що повстала не з економічних відносин, але піднеслась понад ними завдяки особливим обставинам. До того ж, боротьба проти царизму велась тайно, а заговори розвивають звичай та звички диктатури, а не демократії.

Цим чинникам протиділає, розуміється, інший вплив боротьби проти абсолютизму. Ми вже вказували на те, що ця боротьба, зовсім відмінно од демократії з її купою дрібної біжучої роботи, пробуджує інтерес до теорії. Однак, тепер є тільки однієї революційна теорія про суспільність—це теорія Карла Маркса.

Вона стала теорією російського соціалізму. Як-раз вона ж учує про залежність нашої волі і знання від матеріальних відносин; вона вказує на безсилість найсильнішої волі, яка хоче піднести понад ці відносини. Це сильно протидіяло культу голої сили та мало своїм наслідком, що соціальні-демократи сходились на тому, що їхньому діянню в майбутній революції покладено певні граници та що революція ця при економічній односталості Росії з початку може бути тільки буржуазною.

Тут прийшла друга революція і раптом принесла соціалістам всю позволту влади, котра їх самих сзадачила, бо привела до повного розкладу армії,—цієї найсильнішої опори власності та буржуазного ладу. А одночасно з засобами влади провалилися цілковито і моральні основи цього ладу: ні церква, ні інтелігенція не могли утвердити свого впливу. Панування припало найнижчим у державі клясам, робітникам і селянам; але селяни не є кляса, яка може управлюти сама. Вони добрівльно піддалися проводу пролетарської партії, яка сбішала їм мир за всяку ціну та негайне заспокоєння їхнього земельного голоду. До такої партії притікала і маса робітників, бо вона обіцяла їм разом з миром і хліб.

Так партія большевиків набула сили для захоплення голітчиної влади. Чи тим самим не було остаточно досягнено передумови, яку ставили для приходу соціалізму Маркс і Енгельс, а власне—зародження пролетаріатом пілітичної угруповані? Економічна

теорія говорить, розуміється, проти того, що в російських соціальних умовах соціалістичну продукцію можна здійснити негайно; — не менше говорить проти того скріплючий цю теоретичну думку факт, що новий режим не означає ні в якому разі панування самого пролетаріату, а є пануванням коаліції пролетарських і буржуазних елементів. Ця коаліція утвержується через те, що кожна частина коаліції дозволяє другій вільно резпоряджатись у своїй сфері. Пролетарі не втрачаються в справи селян на землі, а селяни в справи робітників у фабриках.

Все ж таки, соціалістична партія стала пануючою в великій державі перший раз у світовій історії. Величезне, славне для борючогося пролетаріату явище.

Але для чого іншого, як не для переведення соціалізму, може використати свою владу соціалістична партія? Вона зараз же, мовляв, мусить працювати для нього і безоглядно, не задумуючись, усувати з дороги всі перешкоди, які вона зустрічає. Коли при тому демократія попадає в конфлікт з новим режимом, котрий, не дивлячись на зразу придбану велику популярність, не розпоряджає в державі більшістю голосів, то тим гірше, мовляв, для демократії. Тоді вона мусить бути замінена диктатурою; а це було тим більше можливим, що народня свобода в Росії була цілком недавнього походження і ще не пустила в народніх масах глибокого коріння. Завданням диктатури було тепер переведення соціалізму. Це наглядне навчання мусіло не тільки захопити ті елементи у власній державі, які ще спротивились, але також викликати наслідування пролетарів інших капіталістичних держав та запалити революцію в цілому світі.

Це був хід думок грандозей, розуміється, по своїй сміливості та чарівний для кожного пролетаря, кожного соціаліста своєю принадністю. Те, за що ми боролись пів-століття, в близькість чого часто ми вже вірили, те, нарешті, мало бути досягнене! Нема ніякого дива, що пролетарі всіх країн радили большевизму. Факт пролетарського панування переважував усі теоретичні міркування. А загальній свідомості перемоги сприяло ще взаємне незнання відносин сусіда. Тільки небагато людей мають можливість студіювати чужі країни; більша ж частина думає, що заграницею в суті справа стоїть так же, як і у них; а де цього не думають, там роблять собі цілком фантастичні уявлення про заграницю.

Зайдси повстає зручна думка про те, що всюди панує одинаковий імперіалізм; звідси також і сподівання російських сопіялістів, що народи західної Європи стоять так же близько до політичної, революції як стояли народи Росії, а, з другого боку, сподівання, що в Росії є дані для соціалізму в такій же мірі, як і в Західній Європі.

Що відбулось після того, як армія зовсім розклалась і установчі збори було розігнано, все те було лише консеквенцією раз взятого напрямку.

Все це цілком зрозуміле, хоч і не відрадне. Навпаки, менш зрозуміло, чому наші большевицькі товариші не стали на тому, щоб пояснити своє поступовання своєрідним положенням Росії та виправдати його збігом особливих обставин, який, на їх думку, не давав їм іншого вибору, як диктатура, або уступлення. Вони ж, противно, для обґрунтування свого поступовання почали будувати цілком нову теорію з претензією на її загальне значення.

Ми пояснююмо собі це одною рисою їх, яка нам мусить бути дуже симпатичною, великим їх інтересом до теорії.

Большевики—це марксисти; вони наповнили одушевленням до марксизму приступні їм пролетарські верстви. Однак їхня диктатура протирічла науці Маркса, про те, що ні один народ не може перескочити або обминути природні фази розвитку. Су-проти того звідки ж добути марксистське обґрунтування?

Тут своєчасно пригадали собі вираз про диктатуру, який раз в 1875 р. вжив Маркс в одному листі.

Хоч тим виразом він хотів означити тільки політичний стан, а не форму правління, где це слово проворно було прикладено до означіння цієї станінності, і то якраз такої форми правління, яку було витворено пануванням со-вітів.

Але ж Маркс не сказав так, ніби при певних обставинах може прийти до диктатури; він означив цей стан, як неминучий при переході до соціалізму. А майже одночасно з тим він заявив, що в таких країнах, як Англія й Америка, можливий мирний перехід до соціалізму, чого можна було б, однак, досягти тільки на основі демократії, а не диктатури. Цим, значить, він сам по-свідчив, що диктатуру він не мислив як зексернія демократії. Оборонці диктатури не дають збити себе цим. Коли Маркс заявив, що диктатура пролетаріату неминуча, то вони заявляють, щоsovітська конституція, позбавлення прав противників совітів, була визнана самим Марксом за відповідачу духорі пролетаріату, за форму правління, яка нервілучно зв'язана з його пануванням. Як така, вона мусить існувати так довго, як і само панування пролетаріату себто аж до того часу, ки соціалізм буде цілком здійснений, а з тим зникнуть і всі класові ріжнищі. Диктатура виявляється тут не як тимчасово-необхідний порядок, котрий з наступленням спокійного часу має дати місце демократії, але як стан, до існування якого ми мусимо пристосуватись на довший час.

Одпсвідно до цього говорять девята і десята „Тези про

соціальну революцію".

"9. До цього часу вчили про необхідність пролетарської диктатури, не досліджуючи ферми цієї диктатури. Російська соціалістична революція відкрила цю форму. — Це є формаsovітської республіки, як ферма та евалої диктатури пролетаріату і (в Рссії) бідніших верств селянства. Важно при цьому замітити слідує: тут мова йде не про тимчасове зявище в тісному смислі слова, але про державну форму на час цілої історичної доби. Справа тут як-раз ув організації нової державної форми, чого не треба змішувати з деякими певними заходами проти буржуазії: ці заходи є тільки функції спеціальної державної організації, яка мусить бути пристосована до велетенських завдань та боротьби.

10. Смисл пролетарської диктатури, значить, полягає в, так мовити, перманентному уstanі в ійні проти буржуазії. Зовсім ясно, що всі, хто кричать про „насильства“ комуністів, цілком забувають, що власне є диктатура. Революція сама є акт „грубої сили“. Слово диктатура на всіх мовах означає не що інше, як режим насилия. Тут має значіння класовий зміст насилия. Цим дається історичне оправдання революційного насилия. Зовсім ясно також, що чим трудніше положення революції, тим гострішою мусить бути диктатура".

Але цим зазначено, що диктатура, як форма правління, не тільки мусить бути тревалою, але має також наступити в усіх країнах. Коли в Росії тільки що здобути загальну свободу тепер було знов скасовано, то те саме після перемоги пролетаріату має зйти також і в тих країнах, в яких народня свобода уже глибоко вкорінилась, де вона існує від століття і досвіше, де народ здобув та утвердив її у повторних кріавих революціях. Це не на жарт твердить нова теорія. А ще чудніше, що вона знаходить співчуття не тільки серед робітників Росії; російські робітники пригадують собі ще знущання старого царизму і тепер тішаться можливостю повернати колесом правління подібно тому, як тішаться учні, ставши підмайстрами, коли вони, в свою чергу, можуть своїм учням давати канчуків, що їх перед тим діставали самі. Ні, нова теорія знаходить співчуття навіть у таких старих демократіях, як Швейцарія. Однак, є де-що ще чудніше і ще менш зрозуміле.

Повної демократії не можна знайти ніде; всюди ми мусимо ще домагатись змін і поліпшень. У Швейцарії також іде боротьба за розширення народного законодавства, систему пропорці-

нальних виборів та за жіноче виборче право. В Америці влада і спосіб виборання вищих суддів потрібує негайного обмеження. Ще далеко більшими є домагання, які нам потрібно піднести і в інтересі пролетаріату перевести у великих бюрократичних і мілітарних державах на користь демократії. А тут серед цих змагань устають найбільш радикальні борці і кричать до противників: того, чого ми домагаємося для захисту меншості, опозиції, ми хочемо тільки так довго, доки ми самі являємося меншістю, опозицією. Як тільки-ж станемо більшістю, добемось правительственної влади, нашим першим ділом буде позбавити вас усього того, чого ми домагалися для себе: виборчого права, свободи преси, організацій і т. д.

Тези про соціальну революцію говорять про це цілком однозначно:

„17. Колишнє домагання демократичної республіки, рівно як і загальних свобод (себ-то свобод і для буржуазії) було правильним в минулій уже добі, в добі підготовлення і збірання сил. Робітник потрібував свободи своєї преси, хоч буржуазна преса була йому шкодливою; не дивлячись на це в ту добу він не міг виставляти доказання про знищення буржуазної преси. Тому пролетаріят домагався загальних свобод, навіть свободи зібрань реакціонерів і чорні робітничих організацій.

18. Тепер настало доба безпосередньої атаки проти капіталу, безпосереднього пораження і розбиття грабіжницьких імперіалістичних держав, безпосереднього знищення буржуазії. І тому абсолютно ясно, що принципіальна оборона загальних свобод (себ-то також і для контр-революційної буржуазії) в теперішній добі є не тільки непотрібною, але впрест шкодить.

19. Це відноситься теж і до преси провідних організацій соціал-зрадників. Останні демаскували себе, як активних чинників контр-революції: вони зі зброєю навіть кидаються проти прогресарського правительства. Спіраючись на бувших сім'єю та на мішками грошей поваленого фінансового капіталу, вони виступають, як найенергійніші організатори ріжних змов. Вони ставляться до пролетарської диктатури, як смертельні вороги. Через це їх з ними також треба поводитись одповідно.

20. Але що до робітничої кляси та біднішого селянства, то вони користуються найповнішою свободою." Чи ж всі справді мають повну свободу?

Адже ж „соціаль-зрадники“ також пролетарі і соціялісти, але вони роблять опозицію і тому так же безправні, як і буржуазна опозиція. А чи не приходиться ж нам глибоко обурюватись і всіма силами боротись проти цього там, де буржуазне правительство хоче прикласти проти опозиції такий самий рецепт?

Певне, що ми мусимо це робити; однак, цим добемось ми лише сміху—гідного успіху, як що буржуазне правительство може послатись на такі, як вище-згадані соціялістичні голоси та на відповідну практику.

Як часто ми закидали лібералам, що в правительстві вони інші, ніж в опозиції, що вони там одступаються від усіх своїх попередніх домагань. Ліберали що-найменше остильки розумні, що ті домагання не відкидають також і формально. Вони поступають по принципу: так робити, а все ж таки цього не говорити.

Автори тез, безперечно, чесніщи; чи вони розумніші, в цьому можна сумніватись.

Але що мають думати насамперед про мудрість німецьких соціаль-демократів, які відкрито заявляють, що вони відмовляються від демократії, за котру тепер борються, на другий же день після перемоги! Думатимуть, що вони обертають на другий бік свої демократичні принципи, або що вони не мають зовсім ніяких демократичних принципів; думатимуть, що для них демократія є лише драбиною, щоб долісти до повноти правительственної влади, драбиною, якої вони більше не потрібують і відштовхують, як тільки опинились Нагорі; думатимуть, одним словом, що вони—революційні опортуністи.

Також і для російських революціонерів це є короткозорою політикою, коли вони, щоб утриматись при владі, хапаються за методи диктатури не для врятовання загроженої демократії, але для того, щоб всупереч ій утриматись самим. Але це все ж таки можна зрозуміти.

Навпаки, незрозумілим є, коли цю теорію приймати німецькі соціаль-демократи, які ще не при владі і тимчасом представляють ще тільки слабу опозицію. Замісць того, щоб в методі диктатури та в позбавленні прав широких народних мас бачити те, що ми взагалі осуждуюмо і що треба розуміти, на крайність як продукт виняткових відносин в Росії, вони, навпаки, почали вихвалювати ці методи, як стан, до встановлення якого мусить страймитись також і німецька соціаль-демократія.

Це твердження є не тільки наскрізь невірне, але воно є в високій мірі злочинне: бо коли б воно було загально засвоєне, то сила пропаганди нашої партії дуже закульгала б. Okрім невеликої купки фанатичних сектантів, увесь німецький, як і увесь міжнародний пролетаріят, дуже високо шанує принцип за-

гальної демократії. Він з обуренням одкіне всяку думку про те, щоб почати своє панування з утворення нової привилейованої кляси та нової позбавленої прав. Він одкіне всяку думку про те, щоби мати на умі застереження до вимагання загального права для всього народу та в дійсності стрімитись до привileїв для себе. І не менше рішучо він одкіне комічну вимогу, щоб він тепер уже урочисто сам заявив про те, що його домагання демократії є голою брехнею.

(Диктатура, як форма правління, в Росії є так же зрозумілою, як і раніше бакунінський анархізм. Але зрозуміти не значить ще визнати; ми мусимо так же рішучо відкинути першу, як і останній. Для соціалістичної партії, яка прийшла до панування всупереч більшості народу, диктатура являється не засобом запевнити там своє панування, але засобом поставити партію перед завданнями, які перевищують її сили та на розвязанні яких вона виснажується й обезсилюється; при тому вона тільки легко компрометує саму ідею соціалізму, не сприяє, а гальмує його успіхи.)

На щастя, неуспіх диктатури ще не мусить бути однозначним з провалом революції. Це було б в тому разі, коли б большовицька диктатура була тільки вступом до диктатури буржуазної. Головні здобутки революції буде зрадовано, якщо своєчасно вдастися замінити диктатуру демократією.

ПІСЛЯСЛОВО ПЕРЕКЛАДЧИКА.

Соціалістичний рух, як фактор суспільно-політичного життя, набрав за останні десятиліття настільки великого значіння, що з ним примушені числитись, як з поважною силою, найзавзятіші його противники.

Тому не диво, що така подія, як захоплення влади більшевиками, притягла до себе пильну увагу цілого світу, бо на початку більшевицького панування мало хто сумнівався в тому, що Російська Комуністична партія є справді клясовою партією російського пролетаріату.

Європейська буржуазія, настрашена більшевицьким переворотом, не вдаючись в аналіз складного характеру боротьби, яка відбувалась на теренах колишньої Російської Імперії, тремтіла перед примарою соціалістичної революції та намагалась всякими засобами відгородитись од усього того, що діялось на тих теренах. Через це Й Україна, де провадилася завдана боротьба українського народу за своє національне і соціальне визволення, опинилася по другий бік того „бар'єру“, того „колючого дроту“, яким одгорожували себе держави Європи від „заражених більшевизмом“ народів, до котрих зачислено було й українців.

Цілком зрозуміло, що й європейський пролетаріат з підвищеним інтересом слідкував за розвитком подій на тих-же теренах, бо він уважав, що там під проводом більшовиків починає здійснюватись його давня мрія про визволення з кайтанів капіталізму.

Але ж не менше уваги й інтересу викликала у пролетаріїв більшевицька метода переведення в життя принципів соціалізму.

Як відповідь на цей інтерес, уже через девять місяців після захоплення більшевиками влади, К. Каутський, визначніший теоретик соціалізму, написав о цю книжку, де він дав негативну оцінку більшевицької методи „диктатури“ та обґрунтував і рішуче висловився за необхідність іти шляхом демократії.

Пізніше теоретичну частину цієї книжки (гл. 2, 3, 4, 5 і 8) автор випустив окремою брошуорою під назвою „Демократія чи диктатура“

Текст цих глав у тій окремій брошуруї трохи змінений: де-що скоро-
чено, а де-що додано.

Для перекладу на українську мову у відповідних місцях взято
повніший текст.

Вступна частина, під заголовком „Завдання“, написана власне
для брошури „Демократія чи диктатура“; подаємо її тут, аби читач
повніше познакомився з поглядом автора.

Хай нам дозволено буде висловити надію, що ця книжка допо-
може українському пролетаріату свідомо вибрати шлях до здійснення
його ідеалу.

ВАЖНІЩІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

стор.	р я д о к зв.	Надруковано:	Повинно бути.
		зн.	
I	10	—	було,
II	—	1	рядности
2	25	—	Ерфуртська
4	—	17	демократією
8	4.	—	відносини необхідної
8	—	6	од пролетарів
9	1	—	піду павші
10	—	8	бачити
10	—	12	випадкове
10	—	12	дея-кіх з осіб
11	4	—	демократій
11	18	—	воціялізм
12	—	12	ришування
12	—	17	яко .
14	2	—	уже
14	—	17	кляса
16	—	7	тим довше
17	12	—	правдиві, хоч
19	7	—	буржуазних
20	—	10	це станеться
23	19	—	ня, або
28	19	—	історичною
29	—	4	це було
33	21	—	значніше
43	2	—	підтверженні
46	3	—	привести
47	—	3	там
47	—	16	достаточно
49	19	—	сільсько-господарського
			господарства
54	—	1	дрібним
57	—	15	основу оброблення
60	4	—	дають
62	11	—	персональнию
65	—	3	більш
65	—	3	рознакомлення
65	—	22	пропонується
72	20	—	ються
			тъся

Крім того в кількох місцях замість Енгельс надруковано Єнгельс
 " Европа " Європа
 " европейський " європейський

